

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

14.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:
Monigl István

Sorozatszerkesztő:
Hablicsek László
tudományos titkár

Irta:
Dr. Hoóz István

A NÉPESEDÉSPOLITIKA ESZKÖZEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A
GAZDASÁGI JELLEGŰ ESZKÖZÖK ALKALMAZÁSÁNAK GYAKORLA-
TÁRA ÉS AZ EZEKKEL ÖSSZEFÜGGŐ NÉZETEKRE A SZOCIALIS-
TA ORSZÁGOKBAN

Budapest
1983/7

A tanulmány a társadalmi-gazdasági fejlődés és a népesedés összefüggéseivel foglalkozó kutatási téma keretében készült és a távlati népesedéspolitikai koncepció kidolgozása számára adjuk közre.

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS.....	7
II. A NÉPESEDÉSPOLITIKA KÖZVETETT ÉS KÖZVETLEN GAZDASÁGI ESZKÖZEI.....	9
III. A SZOCIÁLIS ELLÁTÁSRA FORDÍTOTT ÖSSZEG MEG- HATÁROZÁSÁVAL KAPCSOLATOS ELKÉPZELÉSEK.....	14
IV. A TÁRSADAIMI JUTTATÁSOK FORMÁIRÓL ÁLTALÁBAN	22
1. A természetbeni juttatásokkal és az anyaa- gi kedvezményekkel kapcsolatos észrevéte- lek.....	27
2. A pénzben fizetett juttatásokkal kapcsolo- latos észrevételek.....	31
V. A CSALÁDALAPÍTÁS MEGKÖNNYÍTÉSE ÉRDEKÉBEN HO- ZOTT GAZDASÁGI INTÉZKEDÉSEKRŐL.....	35
1. A családalapítási kölcsön.....	35
2. A lakásépítéssel és a lakáshasználattal kapcsolatos fizetési kedvezményekről.....	36
VI. A NÉPESSÉG BŐVITETT REPRODUKCIÓJA ÉRDEKÉBEN ALKALMAZOTT GAZDASÁGI ESZKÖZÖKRŐL.....	42
1. Az anyasági segély.....	42
2. A családi pótlékről.....	45
2.1 A családi pótlékkal kapcsolatos el- méleti megfontolások.....	45
2.2 A családi pótlék összegének meghatá- rozási elvei és a szülők /eltartók/ anyagi helyzete.....	48
2.3 A gyermekek száma és a családi pót- lék összege.....	56

2.4 A családi pótlék összege és a gyermekek életkora	59
2.5 A családi pótlék összege az európai szocialista országokban	62
3. A népmozgalmi jelenségekkel kapcsolatos adóztatásról	74
VII. AZ ALKALMAZÁSBAN ÁLLÓ NŐK GYERMEKVÁLLALÁSÁT MEGKÖNNYÍTŐ INTÉZKEDÉSEKRŐL	79
1. A szülési szabadság	80
2. A gyermekgondozási szabadság	82
FORRÁSOK ÉS JEGYZETEK	90

I. BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedekben a népességgel és a népesedéssel összefüggő kérdésekkel egyre növekvő mértékben foglalkozott a közvélemény és a napisajtó is, de egyre gyakrabban szerepeltek a legmagasabb párt- és állami fórumok napirendjén. Ezt a széleskörű érdeklődést egyrészt a születési arányszámok csökkenő tendenciája keltette fel, másrészt a figyelem ennek negatív következményeire összpontosult.

Amikor az 1960-as években a munkaerőtartalékok kimerültek, egyre több országban ismerték fel, hogy a népesség számával és összetételével mindig mint a társadalmi-gazdasági fejlődés adottságával kell számolni. Az alacsonyabb termékenység következtében nemcsak a munkaerő-potenciál csökken generációról-generációra, hanem - az időskorú népesség számának és arányának emelkedése miatt - nőnek a produktív korosztályokra háruló gazdasági terhek is. De egyre gyakoribb az a vélemény is, hogy a népesség növekedését a nemzeti hatalom és tekintély erősödésének kell tekinteni és így az alacsony születési arányszámok veszélyeztetik a népesség vitalitását, integritását, sőt politikai stabilitását is. Felhívják a figyelmet arra, hogy a demográfiai anomáliák következtében szociális anomáliák léphetnek fel.

A társadalmi-gazdasági és a népesedési folyamatok eltérő tendenciáinak tartóssá válását meg kell előzni, vagy ha már létrejött, meg kell szüntetni. Szükség van ezért a távlati tervekkel összhangban álló népesedéspolitikai koncepció kialakítására, annak érdekében, hogy egyrészt a gazdasági fejlődés eredményeit a társadalom szempontjából optimálisan hasznosítsuk, más-

részt, hogy viasszaszorítsuk azokat a negatív társadalmi jelenségeket, amelyek akár a gazdasági fejlődés egyes szakaszaiban, akár ettől függetlenül, spontán társadalmi mechanizmusok nyomán alakulnak ki, illetve termelődnek ujja.

E sokirányu kapcsolatok következtében a populáció változása a gazdasági erőforrások kihasználásának, a környezet és a fejlődési stratégiák közötti kölcsönös összefüggések tanulmányozásának területévé vált. Vagyis a népesedés problémája egyre inkább a fertilitás, a mortalitás és a migráció klasszikus változói fölé emelkedett, a nagypolitika fontos részévé vált.

Amikor a népesedéspolitika gazdasági eszközeivel kapcsolatos fontosabb elméleti kérdéseket ismertetjük, szem előtt kell tartani, hogy az európai szocialista országok aktív népesedéspolitikai tevékenységet csak pár évtizede folytatnak. Ezért még sem megfelelő gyakorlattal nem rendelkezünk intézkedéseink kialakításához, sem megfelelő távlattal azok hatásának leméréséhez. A népesség bővített ujratermelésének biztosításához folytatni kell az elméleti kutatómunkát. Ennek egyik célja a népesedéspolitika gazdasági eszközeinek bővítésére igénybe vehető források feltárása lehet, a másik pedig olyan szétosztási elvek és módszerek kidolgozása, amelyek a népesség minden rétegét érdekeltté tehetik a társadalmilag kívánatos gyermekszám vállalásában. A népesedéspolitika - a népmozgalm területén - eszköze az egyéni és a társadalmi érdekek közötti ellentmondások feloldásának. E tekintetben a megismerésnek erre a funkciójára kell figyelmünket összpontosítani, amely a társadalmi gyakorlat fejlesztésére irányul.

II. A NÉPESEDÉSPOLITIKA KÖZVETETT ÉS KÖZVETLEN GAZDASÁGI ESZKÖZEI

Ha a termékenység társadalomtörténeti hátterét kívánjuk feltárni, megállapíthatjuk, hogy a családtervezés az emberiség fejlődéstörténetének meghatározó elemét képezi, bár annak formái a történelem folyamán többször változtak. Kezdetben a népesség száma és az életlehetőségek közötti összhangot a természet törvényei szabályozták éppen úgy, mint az állatvilágban. A primitív közösségek, amikor "tulnépesedés" következett be, lakhelyük megváltoztatásával, a népesség egy részének elvándoroltatásával vagy egyéb módon növelték az ellátásukat biztosító területeket. A fogamzás mechanizmusának ismeretében a közösségek már más módon /pl. a házasságkötés késleltetésével, szexuális tabukkal/ is megpróbálták népszaporodásukat irányítani. Új korszak e téren akkor kezdődött, amikor az egyén felismerte, hogy gyermekei száma befolyásolja életkörülményeit, gazdasági és társadalmi lehetőségeit, mert ettől kezdve már a család kívánta meghatározni gyermekei számát. A családtervezés tehát, amely eredetileg kollektív, a társadalom érdekeit szolgáló tevékenység volt, fokozatosan az egyéni érdekek megvalósításának eszközévé vált. E gyakorlat kialakulásában és elterjedésében kiemelkedő szerepe lehetett a gazdasági és a demográfiai változások közötti kölcsönhatásoknak. Bár ezek mechanizmusát és természetét még ma sem tárták fel, a gazdasági tervezés számára a demográfiai jelenségek állapota és várható fejlődése részben adottság, amelyhez alkalmazkodni kell, részben pedig a tudatos befolyásolás tárgya, amelyet - a társadalmi-gazdasági céllal összhangban - alakítani, befolyásolni kell.

A földreform, az iparosítás, majd a mezőgazdaság szocialista átalakítása valóságos demográfiai forradalmat indított el. Anélkül, hogy ezeknek népesedéspolitikai céljaik lettek volna, megváltoztatták a népesség foglalkozás, lakhely, szakképzettség stb. szerinti strukturáját, családszerkezetét és mindezek következtében valamennyi népmozgalmi jelenség alakulását. E politikai és gazdasági változások együttes hatása általános jellegű, hisz az egész népesség anyagi, szellemi és kulturális felemelkedését eredményezték és ezen keresztül /vagy ezen belül/ hatottak a népesség és a munkaerő ujratermelésére. Mivel ezeknek az intézkedéseknek csak hatása, nem pedig célja volt demográfiai jellegű, a népesedéspolitikai közvetett gazdasági eszközeinek tekinthetők.

Az elmúlt évtizedek tapasztalatai szerint a változások összessége mérséklően hatott a népszaporodásra. A különböző országokban a háború befejezését követő években nem fordítottak elegendő figyelmet a demográfiai problémák megoldására még azokban az országokban sem, amelyekben felismerték azok negatív következményeit. Ugyanis a szakemberek egy része úgy vélte, hogy mivel a népmozgalmi jelenségek alakulása csak egy derivátuma a társadalmi-gazdasági helyzetnek, az általános szociális problémák megoldásával automatikusan megvalósul az optimális népességfejlődés is. Ez a "demográfiai nihilizmus" azonban nem tarthatott sokáig. Gyermekekre a társadalomnak és az egyénnek is szüksége van, de amíg a családnak ezt a szükségletét egy gyermekkel is ki lehet elégíteni, a társadalomnak az kevés, mert önmaga reprodukálása nélkül tartósan nem maradhat fenn. A társadalomnak tehát tudomásul kellett vennie, hogy a reprodukcióhoz szükséges számú gyermek

felnevelését nem lehet a szülők magánügyének tekinteni, mert az - társadalmilag nélkülözhetetlen, rendes munkájukon felül vállalt - szolgálat. Mivel a társadalom e nélkül nem képes fennmaradni, szükséges az anyaság és az apaság presztizsének minden eszközzel való növelése, a szülői mivolt szélesebbkörű elismerése és a családra háruló, a gyermeknevelés tisztán gazdasági jellegű kiadásainak kompenzálása. A probléma gyökeres megoldását az jelentené, ha pl. a háromgyermekes családok nem élnének - termékenységük miatt - rosszabbul, mint a gyermektelenek. Mivel - úgy tűnik - ez jelenleg lehetetlen, legalább olyan körülményeket kell teremteni, hogy a családtervezésnél a gyermek utáni vágy lehessen a legfontosabb befolyásoló tényező, ne pedig az anyagi terhek növekedésétől való félelem. A kívánatosnak tartott népességfejlődés biztosítása érdekében ezért speciális közvetlen gazdasági eszközöket is igénybe kell venni. Ezek azért "közvetlenek", mert a népesség újratermelési folyamatának minden olyan pontján, szakaszán megjelennek, ahol valamilyen anyagi természetű akadályt kell elhárítani, pl. a házasságkötés, a család által óhajtott számú gyermek vállalása, vagy az anya munkába menetele elől. Ezek az intézkedések kezdetben valóban csak a családra háruló anyagi terheket kívánták mérsékelni, később azonban népesedéspolitikai célokat is szolgáltak és az életnek egyre több területére terjedtek ki. Ma már nemcsak a gyermekek nevelését és gondozását vállalja a társadalom, hanem átvesz olyan hagyományosan családi /női/ funkciókat, mint az étkeztetés, mosás, betegápolás, idősek gondozása stb. A különféle címen történő fizetések és kedvezmények nyújtása kb. 40-féle formában történik /1/. Mivel az egyén demográfiai magatartása egyre kevésbé ösztönös viselkedés, elhatározásaiban igen nagy szerepet játszanak a

külső motivumok. Anyagi előnyök nyújtásával a társadalom ezt az akaratelhatározást kívánja befolyásolni úgy, hogy mintegy visszaállítja az egyének döntési szabadságát, hisz csökkenti azokat a hátrányokat, amelyek pl. a gyermekszám növekedése következtében előállhatnak.

A különféle cimeken igénybe vehető kedvezmények fajtái és összege országokként és időnként változik. Ez részben abból adódik, hogy e téren számos elméleti kérdés még megoldásra vár. A gyakorlat itt is megelőzte az elméletet, mert népesedéspolitikai célú juttatások egész rendszere alakult ki annak ellenére, hogy az alapvető elméleti összefüggések és hatásmechanizmusok feltárására még minden esetben nem került sor. A ma érvényes rendszert a tényleges társadalmi szükséglet fokozatosan alakította ki, a hagyományok befolyásolták, a gazdasági lehetőségek pedig meghatározták.

A mai nemzetközi rendszer összehasonlító és kritikai elemzése segítheti hazai gyakorlatunk továbbfejlesztését, hatékonyabb szervezet kialakítását és a rendelkezésünkre álló anyagi eszközök jobb felhasználását. Mivel ezek az intézkedések az életszinvonal alakulását is befolyásolják, be kell illeszteni a hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés rendszerébe. A lényeg talán már nem is az, hogy minél több szociálpolitikai döntés szülessen, hanem az, hogy minél több társadalmi-gazdasági döntésben érvényesüljenek olyan szociálpolitikai szempontok is, amelyek mérsékelhetik azt az ellentmondást, amely az egyén jövedelme és a társadalmilag elismert szükségletei között megnyilvánul pl. a gyermekszám növekedése következtében.

Helytelen volna azonban leszűkíteni az érdeket a gazdasági problémákra. Bár az a legnagyobb, de több tényező motiválja: pozíció, presztizs, közvélemény stb. Az érdekviszonyok megítélésénél és tudatos alakításánál ezért ezekre is ügyelni kell.

III. A SZOCIÁLIS ELLÁTÁSRA FORDÍTOTT ÖSSZEG MEGHATÁROZÁSAVAL KAPCSOLATOS ELKÉPZELÉSEK

Ugy vélem, hogy mielőtt a családok gazdasági támogatásának különböző problémáit részletesen tárgyalnánk, utalni kell az ezzel kapcsolatos nézetkülönbségekre. Számos neves közgazdász /Kelet- és Nyugat-Európában/ úgy véli, hogy mivel a tudomány ezidáig képtelen volt meghatározni a demográfiai és a szocio-gazdasági folyamatok kölcsönhatásának pontos mértékét, kétséges lehet a családok gazdasági támogatásának eredményessége valamilyen népesedéspolitikai cél megvalósítása érdekében. A szovjet demográfusok egy része úgy vélte, hogy a demográfiai problémák a társadalmi-gazdasági fejlődés során automatikusan megoldódnak majd. A népesedés problémáival foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek között azonban világszerte egyre általánosabb az a vélemény, hogy a gazdasági eszközök eredményesen felhasználhatóak pl. a termékenység társadalmilag kívánatos szintjének fenntartására, ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy nem a jobb gazdasági helyzet hatására nő a születések száma, hanem akkor, ha a születések számának növekedésével javul a család gazdasági helyzete. J. Kvasa felhívta a figyelmet a Szovjetunió Tudományos Akadémiáján 1974-ben rendezett egyik vita alkalmával arra, hogy a társadalomnak segítenie kell a családot a népesedéspolitikai eszközök egész kelléktárával termelő és reprodukciós funkcióinak teljesítésében /2/.

A népesedéspolitika és a szociálpolitika egyik legfontosabb elméleti és gyakorlati problémája annak megállapítása, hogy az államnak mennyit kellene

e célokra fordítania, a különböző pótlékoknak milyen szintje lehet hatékony ösztönzője az egyes népmozgalmi jelenségek kivánatos színvonalu alakulásának. Azonban ennek felderítése érdekében rendszeres tudományos kutatómunka nem folyik. A gyakorlati cselekvés azonban ezen a téren is megelőzte a tudományos kutatómunkát és az intézkedések egész sorát adták ki minden országban - a kedvezőtlennek tartott népesedési folyamatok megváltoztatására - különféle hipotézisek alapján. E hipotézisek nemcsak az összegre vonatkoznak, hanem felhasználási módjára is. A nemzetközi gyakorlat összehasonlítása elősegíti megértésüket és a közös elemek felszínre hozását. A szociális támogatás munkabéren felüli juttatás. Az anyagi és a szellemi javak termelésének közvetlen érdekei a munka szerinti elosztást kívánják meg, a népesség bővített reprodukciója pedig a fogyasztók száma szerinti elosztást. E kétféle érdek összeegyeztetése számos elméleti és politikai kérdésben való állásfoglalást is jelent.

Az összeg meghatározásának egyik módja az, amikor a nemzeti jövedelem százalékában fejezzük ki a társadalmi juttatások egészére, vagy egyes fajaira vonatkozó összeget. Ez a viszonyszám azt a nemzeti hangsúlyt tükrözi, amelyet a témának tulajdonít az adott évben egy-egy ország.

Mint a következő táblázat adataiból is kitűnik, hazánkban a nemzeti jövedelem egyre nagyobb hányada jutott a lakossághoz társadalmi juttatás formájában. Az elmúlt 20 évben ennek összege 22 milliárdról 195-re nőtt, aránya pedig 13 %-ról 25-re, vagyis több mint kétszeresére.

A Szovjetunióban 1980-ban a megtermelt nemzeti jövedelemnek 25,4 %-át tették ki összgazdasági szinten a társadalmi fogyasztási alapból történő kifizetések és juttatások /3/.

1. A nemzeti jövedelem és a társadalmi juttatások összegének alakulása Magyarországon
/folyó áron, milliárd Ft/

Év	Nemzeti jövedelem	A társadalmi juttatások	
		Összege	Aránya a nemzeti jövedelem %-ában
1960	162,0	21,8	13,5
1965	197,6	30,6	15,5
1970	275,5	46,9	17,0
1975	394,0	83,3	21,1
1980	584,0	147,7	25,3
1981	631,4	159,5	25,3

1960, 1965: Számított adat

1970, 1975, 1980: Magyar Statisztikai Zsebkönyv
Budapest, 1981. 55 o.

1981: Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1981. Budapest,
1982. 109 o.

Ezek az adatok tartalmazzák valamennyiféle társadalmi juttatásra fordított pénzt. A különböző címeken kifizetett összegek aránya - mint majd látni fogjuk - egy országban belül is változhat, nemcsak nemzetközileg. Pl. 1970-71-ben családi pótlékra és gyermekvédelemre a nemzeti jövedelemnek 1,5 %-át fordítottuk /4/. Csehszlovákiában 1970-ben a gyermekes családoknak juttatott társadalmi kiadások a nemzeti jövedelem 8 %-át tették ki, a Szovjetunióban pedig 1,5 %-át. /A családvédelmi szolgáltatások összege a nemzeti jövedelem 5,1 %-át tette ki Franciaországban, 2,4 %-át Belgiumban, 2,5 %-át Olaszországban 1954-ben, a hivatalos adatok szerint./ A nemzetközi összehasonlítást megnehezíti, hogy a szociális juttatások rendszere és fajtái eltérnek országoként.

Hasonló célból számítják ki és közlik több országban a GDP /hozzáadott érték/ és társadalmi juttatások alakulására vonatkozó adatokat.

2. A GDP /hozzáadott érték/ és a társadalmi juttatások összegének alakulása Magyarországon
/folyó áron, milliárd Ft/¹

Év	GDP	A társadalmi juttatások	
		Összege	Aránya a nemzeti jövedelem %-ában
1960	186,4	21,8	11,7
1965	231,4	30,6	13,2
1970	332,2	46,9	14,1
1975	487,0	83,3	20,5
1980	718,5	147,7	20,6
1981	774,2	159,5	20,6

¹A Statisztikai Évkönyv megfelelő köteteiből

Magyarországon ezek az arányszámok hasonlóak a nemzeti jövedelemnél kapott arányokhoz. Inkább csak illusztrációként közöljük a norvég adatokat, mint olyan országét, amely fejlett szociálpolitikával és társadalombiztosítási rendszerrel rendelkezik.

3. A társadalombiztosítási kiadások alakulása és a GDP-hez viszonyított aránya Norvégiában /5/

Év	A GDP %-ában	1970 = 100
1962	9,7	66
1970	14,7	100
1974	18,9	129
1978	21,9	149

Mivel ezek a társadalmi juttatások elsősorban a központosított újraelosztás útján valósulnak meg, a költségvetés kiadási oldalán szereplő tételekben öltetik formát. /Ismeretesek azonban olyan kedvezmények is, amelyek nem a költségvetésből, hanem vállalati szociálpolitika keretében jutnak el a családokhoz./ Ezért eléggé általános, hogy a társadalmi juttatások összegének alakulását a költségvetési kiadások százalékában is meghatározzák. Mint a táblázatból látszik, a költségvetésen belül e tételek összege ugyan dinamikusan nőtt, de az arányszám inkább csökkenő tendenciát mutat.

4. Az állami költségvetés kiadásainak és a társadalmi juttatások összegének alakulása Magyarországon
/folyó áron, milliárd Ft/

Év	Állami költségvetés kiadásai	A társadalmi juttatások	
		Összege	Aránya a nemzeti jövedelem %-ában
1960	67 400	21,8	32,3
1965	97 811	30,6	31,3
1970	175 708	46,9	26,7
1975	316 224	83,3	26,3
1980	482 400	147,7	30,6

Az így kiszámított viszonyszámok azt fejezik ki, hogy egy-egy ország a szociálpolitikának a vizsgált időszakban mekkora jelentőséget tulajdonít. Mivel a különbségek időben és országonként elég nagyok, felmerülhet az a kérdés is, hogy mekkora lehet az az optimális arányszám, a társadalom teherviselő képessége, amelyet népesedéspolitikai célokra lehet fordítani egyéb nemzeti érdekek jelentős megsértése nélkül. Ezek az arányszámok tehát a lehetőségek oldaláról mutatják be a szociálpolitika mennyiségi kereteit, lehetőségeit. Másirányu megközelítést tesz szükségessé az expanzív népesedéspolitika, mert annak egy meghatározott cél elérése érdekében kell meghatározni az eszközöket is. Ilyenkor a feladat már nem olyan egyszerű, mert meg kell határozni azt az összeget, a gondoskodásnak azt a szintjét, amelyik a szülőket hatékonyan ösztönözheti a kivá-

natosnak tartott családnagyság elérésére. A demográfusok és a politikusok egy része úgy véli, hogy "minden embernek megvan a maga ára" és ha ezt megadják, a termékenység kielégítő lehet azokban a társadalmakban is, amelyekben a családtervezés már széles körben elterjedt.

A felsorolt adatok alapján lehetséges nemzetközi összehasonlítás, ha elnagyolt is, lehetővé tesz némi betekintést a társadalmi ráfordítások és a demográfiai áramlatok közötti lehetséges kapcsolatokba.

Érdekes elméleti kérdés lehet az is, hogy milyen forrásból fedezi a társadalom ezeket a kiadásokat. A tőkés társadalmakban az e célból történő levonások az m többlettermékből történnek. Sz.G. Sztrumilin akadémikus azt javasolja /Marx: A gothai program kritikája c. tanulmányának gondolatmenete alapján/, hogy a munkabért, a v-t kell v_1 -re és v_2 -re bontani. A v_1 -et a "mindenkinek munkája szerint" elv alapján osztják el, a v_2 -t pedig a "mindenkinek a szükségletei szerint" elv alapján.

Részben ehhez kapcsolódik Theiss Ede által leírt számítási módszer is /6/.

"A társadalombiztosítás finanszírozása lényegében az aktív dolgozók által termelt jövedelem egy részének a biztosítási szolgáltatásokra jogosultak részére való fordítását jelenti. Ez az u.n. társadalombiztosítási járulék, amelynek nagyságát a munkabérialap százalékában fejezik ki. A munkabérialap nem egyéb, mint a dolgozók átlagos keresete szorozva a dolgozók létszámával. A társadalombiztosítási járulék pedig, mivel a szolgáltatások fedezésére szolgál, az átlagos szolgáltatások értékének és a szolgáltatásra jogosultaknak a szorzatával egyenlő, ha az adminisztratív költségektől eltekintünk. A társada-

lombiztosítási járuléknak a munkabérialapra vonatkoztatott százalékos nagysága /un. kulcsszám/ függ ily módon egyrészt a szolgáltatás és a kereset átlagos nagyságának viszonyától, továbbá a szolgáltatásra jogosultak és az aktív dolgozók számarányától, amelyet sokszor demográfiai arányszámmak neveznek. A szolgáltatás és kereset átlagos arányát adottnak véve a társadalombiztosítási kulcsszám annál nagyobb, minél magasabb a demográfiai arányszám. Ez utóbbinak adott nagysága mellett pedig a kulcsszám az átlagos szolgáltatás mértékétől függ, amely pedig az illető gazdasági ág egészségügyi és veszélyességi körülményeivel, illetve munkafeltételeivel áll kapcsolatban. A Szovjetunióban a kulcsszám 3,7 %-tól 10,7 %-ig terjed."

A kulcsszám képletben =

$$= \frac{\text{átlagos szolgáltatás} \times \text{szolgáltatásokra jogosultak száma}}{\text{átlagkereset} \times \text{dolgozók létszáma}}$$

Igy még inkább kidomborodik az a szoros összefüggés, ami a népesség strukturája és teherbíróképessége, illetve a szolgáltatások között kialakulhat. A szolgáltatások színvonalára vagy a jogosultak száma csak akkor növekedhet, ha a dolgozók száma és/vagy munkatermelékenységük színvonalára emelkedik.

IV. A TÁRSADALMI JUTTATÁSOK FORMÁIRÓL ÁLTALÁBAN

Az előző részben már ismertetett és elemzett összegeket különféle formában lehet az érdekeltek rendelkezésére bocsátani. Bár az alapvető kérdés az, hogy a társadalom mennyit fordít erre a célra, nem kevésbé fontos az sem, hogy ezt hogyan kell vagy lehet a leghatékonyabban felosztani. Nemcsak közgazdászok és szociológusok, hanem demográfusok is vitatják, keresik a családok támogatására fordítható összegek legkedvezőbb, a kitűzött célokat legjobban szolgáló elosztási módozatokat.

A személyes fogyasztás mennyiségét a munkabér, valamint a társadalmi fogyasztási alapból ingyen vagy kedvezményesen kapott javak és szolgáltatások mennyisége határozza meg. Amennyiben a társadalmi fogyasztási alapból való részesedést központilag finanszírozzák, akkor kollektív fogyasztásról beszélünk, ha pedig a családi költségvetésen keresztül, akkor személyes fogyasztásról. A társadalmi fogyasztási alap képzésének és felosztásának az a feladata, hogy a dolgozók fogyasztási szintjében meglévő azon különbségeket csökkentse, amelyek nem munkájuk különbözőségéből, hanem pl. eltérő családi, egészségügyi stb. helyzetükből adódnak. Ezért főbb funkciói a következőkben foglalhatók össze:

- a nem munkaképes lakosság létfeltételeinek biztosítása;
- meghatározott szociális és kulturális igények jövedelemtől független kielégítése;
- a kollektív fogyasztás kibővítésével bizonyos szervezetek gazdasági hatékonyságának növelése.

Ezek a szolgáltatások különböző csatornákon keresztül jutnak el a családokhoz. Formájukat tekintve lehetnek ingyenes szolgáltatások /a közművelődésre vagy az egészségvédelemre fordított költségek/, kedvezmények /pl. a gyermekintézményekre vagy a lakások karbantartására fordított összegek/ és pénzben fizetett juttatások /nyugdíjak, segélyek, családi pótlék stb./. A népese-
déspolitikai célok megvalósításának elősegítése érdekében a támogatás kiterjed mindazokra az életjelenségekre, amelyek a reprodukció mennyiségét és minőségét - közvetve, vagy közvetlenül - befolyásolják.

A társadalmi fogyasztási alapok a szocialista országokban gyorsabban nőttek, mint a bérjellegű jövedelmek:

Ország	Időszak	Bérek növekedése	Társadalmi juttatások értékének növekedése
Bulgária	1952-73	kb. 4-szeres	14-szeres
Csehszlovákia	1965-73	1,6-szoros	3-szoros
Magyarország	1960-74	1,7-szeres	3-szoros
Szovjetunió	1960-75	1,8-szoros	3-szoros

A különböző ütemű fejlődés következtében a lakosság jövedelmében egyre nagyobb lett a társadalmi juttatás jelentősége, hisz az 1970-es években több országban elérte a 30 %-ot /7/. /A lakosság jövedelmének megoszlása néhány országban a következő volt: Bulgária /1973/ 77 : 23; Csehszlovákia /1973/ 69 : 31; Magyarország /1974/ 74 : 26; NDK /1973/ 71 : 29; Szovjetunió /1970/ 69 : 31/ /8/.

Az elmúlt évtizedekben a szocialista országok által folytatott életszínvonalpolitika egyik legfontosabb vonása a társadalmi fogyasztási alapok növelése volt, mint azt ezek az adatok is bizonyítják. Ez a megnövekedett figyelem annak a lényeges szerepnek következménye, amelyeket ezek az alapok a szocialista életmód fejlesztésében játszanak. Egyes társadalmilag preferált szükségletek ingyenes vagy kedvezményes kielégítése a társadalom szociális egyenlőségének elősegítését szolgálja.

A juttatások két nagy csoportjának alakulását a következő táblázat tartalmazza. Mint az adatokból kitűnik, az arányok jelentősen megváltoztak az elmúlt két évtizedben. A pénzbeni juttatások összege kilencszerezésére, a természetbenieké pedig négyszeresére nőtt. Ennek következtében a pénzbeni juttatások aránya 38 %-ról 58 %-ra nőtt. Más megközelítésben ez azt jelenti, hogy a két forma közötti arány 1 : 1,6 volt 1960-ban és 1 : 0,7 lett 1979-ben.

5. A társadalmi juttatások összegének és megoszlásának alakulása Magyarországon
/folyó áron, millió forintban/

Év	Pénzbeni	Természetbeni	Összesen
	társadalmi juttatások		

Millió forint

1960	8 350	13 465	21 815
1965	12 569	18 085	30 654
1970	23 468	23 477	46 945
1975	47 351	35 986	83 337
1979	75 390	53 814	129 204

Megoszlás, %

1960	38,3	61,7	100,0
1965	41,0	59,0	100,0
1970	50,0	50,0	100,0
1975	56,8	43,2	100,0
1979	58,3	41,7	100,0

Hazánkban a lakosság összes jövedelmén belül a pénzbeni társadalmi juttatás 1970-ben 11 %-ot jelentett. 1979-ben pedig már 18 %-ot, a természetbeni pedig 11, illetve 13 százalékot tett ki. Hasonló a helyzet a többi KGST országban is, hisz az ingyenesen nyújtott javak és szolgáltatások aránya 10 és 15 % között ingadozik.

A Csehszlovákiában érvényes társadalmi juttatásokra vonatkozó adatokból kitűnik az is, hogy a különböző formában történő juttatásokra fordított összegek egymáshoz viszonyított aránya változik. Ott is nőtt a készpénzfizetések aránya.

6. Az anyagi támogatás megoszlása Csehszlovákiában /9/
/%/

Megnevezés	1970	1975
Közvetlen pénzügyi segély		
/családi pótlék, anyasági-szülési segély, házassági kölcsön, ösztöndíj stb./	48,5	56,2
Szubvencionált szolgáltatások		
/bölcsőde, óvoda, étkezés, gyermekotthon/	18,0	17,3
Közvetett pénzügyi juttatások /kedvezmények/		
/jövedelemadó, gyermekruházati, lakás, menetjegy kedvezmények/.	33,5	26,5

A természetbeni és a pénzbeni juttatások közötti arány Franciaországban 1 : 6,6, Svédországban 1 : 2,7 volt /10/. Bár az egyes országokban fennálló helyzetet a lehetőségek és a célok együttese határozza meg, nagyobb figyelmet kellene fordítani a nemzetközi különbségek okainak felderítésére, valamint a legkedvezőbb és a legnagyobb hatékonyságot biztosító arányok kialakítására.

1. A természetbeni juttatásokkal és az anyagi kedvezményekkel kapcsolatos észrevételek

Bizonyos javakat és szolgáltatásokat részben vagy egészben ki kell vonni a munka szerinti elosztás köréből egyrészt azért, mert ezekre - a lakosság alapvető életfeltételeinek biztosítása szempontjából - azoknak is szükségük van, akik egyébként nem tudnák megfizetni, másrészt pedig azért, mert előfordulhat, hogy egyes kiadások célszerűségének egyéni és társadalmi megítélése nem esik egybe /pl. az oktatás szükségessége tekintetében/. Ezek a társadalmi fogyasztási alapok vagy ingyenes javak és szolgáltatások formájában kerülnek elfogyasztásra /egészségügyi ellátás, oktatás stb./, vagy kedvezményes feltételek mellett állnak a lakosság rendelkezésére /pl. bölcsőde, óvoda, üdülés/. Az oktatási, a kulturális és az egészségügyi szolgáltatások ingyenessége /kedvezményes ára/ elvileg az egész lakosság számára - vagyoni és jövedelmi helyzetétől függetlenül - elérhetővé teszi ezeket a szolgáltatásokat. Többen úgy vélik, hogy a fogyasztás e területeinek társadalmi megszervezése hatékonyabb, mint az egyéni, mivel a rendelkezésre álló erőforrásokat közvetlenül, rendeltetésüknek megfelelően használják fel, megkönnyítve ezzel a családon belüli gyermeknevelést, a nők otthoni munkáját és segítve a gyermekek fizikai és szellemi fejlődését.

A következő táblázat segítségével érzékeltetni kívánjuk, hogy a természetbeni juttatásoknak milyen sokféle fajtája van, illetve az erre a célra fordított összeg hogyan oszlik meg a támogatni kívánt jelenségek között. Látható, hogy a népesség mennyiségi és minőségi reprodukciójával kapcsolatos területekre /bölcsőde, óvo-

7. A természetbeni társadalmi juttatásokra fordított összegek alakulása Magyarországon²

Év	Egészségügyi juttatás	Bölcsoede	Gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök térítése	Szociális juttatás	Oktatási juttatás	Óvoda	Kult. sport	Állami lakások amortizációja	Épitkezési hozzájárulás	Összesen
Millió Ft.										
1960	3 777	250	921	346	4 541	498	1 056	1 256	820	13 465
1965	5 073	362	1 623	402	6 009	631	1 250	1 523	1 212	18 085
1970	7 082	490	231	621	8 896	968	1 950	1 605	1 634	23 477
1975	10 366	679	443	1 329	12 901	1 616	4 731	2 021	1 900	35 986
1979	15 495	1 118	496	2 209	19 229	2 911	7 134	2 449	2 773	53 814
Megoszlás, %										
1960	28,1	1,8	6,8	2,6	33,7	3,7	7,9	9,3	6,1	100,0
1965	28,1	2,0	9,0	2,2	33,2	3,5	6,9	8,4	6,7	100,0
1970	30,2	2,1	1,0	2,6	37,9	4,1	8,3	6,8	7,0	100,0
1975	28,8	1,9	1,2	3,7	35,9	4,5	13,1	5,6	5,3	100,0
1979	28,8	2,1	0,9	4,1	35,7	5,4	13,3	4,6	5,1	100,0

² A lakosság jövedelme és fogyasztása 1960-1979, KSH. 1981. 17 o.

! 20 !

da, iskola stb./ fordított összeg gyorsabban nőtt az átlagosnál.

A természetben vagy a kedvezményes áron kapott árukkal és szolgáltatásokkal azonban rendszerint az a probléma, hogy nem képesek lépést tartani az - igen gyakran mesterségesen támasztott - igényekkel. A népesség jelentős hányada, az "ingyenesség" fogalmának megtévesztő használata miatt, nincs tisztában a szociálpolitika vagy az egészségügyi ellátás pénzügyi vonzatával /11/. Így az ilyen juttatások iránt indokolatlan követelésekkel léphetnek fel, mint azt pl. a gyógyszerekkel való pazarlás is bizonyítja /12/.

Akik a természetbeni juttatásokat tartják a kívánatosabbnak, rendszerint azzal /is/ érvelnek, hogy a gyermekek azokhoz jobban hozzájutnak, mint ha a család pénzt kap, mert azt nemcsak a gyermekek igényeinek kielégítésére lehet fordítani. Ezzel kapcsolatban azonban utalni kell arra, hogy e juttatásokat minden jogosultnak egyáltalán nem, vagy nem azonos színvonalon lehet biztosítani. Elméletben pl. minden anya választhat, hogy 3 éven aluli gyermekét bölcsődébe adja vagy GYES-en marad és gondozza. Gyakorlatban azonban az anyáknak csak egy hányada teheti ezt meg /1960-ban 1 000 bölcsődéskorura 68, 1980-ban pedig 196 férőhely jutott/ pl. azért, mert lakhelyén nincs bölcsőde. Az országos átlagtól igen nagy eltérések vannak pl. a települések típusa vagy nagysága szerint, hisz a 2 000 lakoson aluli falvak túlnyomó többségének nincs bölcsődéje. Az egy gyermekre jutó havi költségeket a bölcsődékben 2 200 - 2 700 Ft-ra becsülik, amiért a szülők gyakran a családi pótlék összegénél kevesebbet fizetnek. Így a bölcsődébe felvett gyermekek szülei a társadalomtól - a családi pótlékon kívül - termé-

szetbeni juttatásként kapják a bölcsődei férőhelyet /illetve a bölcsődei költségek és a befizetési díjak közötti különbséget/ és azt a lehetőséget, hogy az anya is kereső foglalkozást vállalhat. A bölcsőde és a GYES költségeinek egybevetéséből az tűnik ki, hogy a bölcsődés gyermekek szülei átlagosan havi csaknem 2 000 Ft-tal több szociális támogatást élvezhetnek, mint a többieké.

Ilyen vagy hasonló helyzet más országokban is kialakulhat, ha valamilyen szolgáltatást nem minden jogosult vehet igénybe.

Az NDK-ban megállapították, hogy 1970-ben 180 márka segélyt kapott az, aki bejutott a bölcsődébe és 30 márkát az, aki nem /akkor egy 3 éven aluli gyermekre fordított kiadás 115 és 240 márka között változott/.

A Szovjetunióban az iskoláskor előtti gyermekintézményekben egy gyermek elhelyezésének éves költségét 400-500 rubelre becsülik, amelynek csak kb. 20 %-át fizetik a szülők. A városi gyermekeknek mintegy 50 %-át helyezhetik el ilyen intézményekben /13/.

Ezek a nagy különbségek rendszerint azonban nem a gyermekszámtól, vagy a családok anyagi helyzetétől függenek elsősorban, hanem a lakhelytől. A társadalmi juttatásoknak ezek a formái nemcsak diszkriminációt jelentenek az ilyen falvakban élő lakossággal szemben /hisz ezek a szülők kiegészítő támogatást nem kapnak/, hanem gyermekvállalási készségükre is negatív hatást gyakorolnak, mert akadályozzák az anyák munkavállalási lehetőségét.

A természetbeni juttatások nagy része valamely terméknek vagy szolgáltatásnak a fogyasztótól függő igénybevételekor realizálódik. Így a juttatások egy részéhez való hozzájutásban szerepe van az igényszintnek /pl. a kulturális szolgáltatásoknál/ és az igénybevétel tényleges lehetőségének /pl. bölcsőde, egészségügyi szolgáltatások/. Amíg a társadalmi fogyasztási alaplól származó ingyenes juttatások és szolgáltatások általában csökkentik a jövedelmi különbségeket, de - a hozzájutás lehetőségének különbözősége és az eltérő igények miatt - jövedelmi különbségeket növelő hatásuk is lehetnek /pl. a lakbérkedvezmények, üdülési lehetőségek/. A rendelkezésre álló összegek felosztási módja mérsékelheti a nem kívánt következményeket.

Nem lebecsülhető probléma az sem, hogy a természetbeni juttatásokra fordított összegekből milyen mértékben részesülnek a címzettek és mekkora hányadát kell a működtetésre fordítani. A bürokratikus vagy a bonyolult ügyintézés az e célra rendelkezésre álló összegek nagy hányadát felemésztheti a nélkül, hogy a kitűzött cél megvalósítását elősegítené.

2. A pénzben fizetett juttatásokkal kapcsolatos észrevételek

Mivel a gyermekneveléssel kapcsolatban nagyon sokféle, családonként különböző és időben változó szükségletek alakulnak ki, a pénzbeni juttatás nagyobb egyéni szabadságot, a körülményekhez való rugalmasabb alkalmazkodást tesz lehetővé. Ezért úgy tűnik, hogy - egyenlő anyagi lehetőségek mellett - a pénzben fizetett támogatás demográfiai hatékonysága magasabb lehet, mint

a természetbeni juttatásoké vagy az árkedvezményeké.

Mint a következő tábla adataiból kitűnik, sokféle címen fizet a társadalom családnak vagy egyéneknek változó összegű támogatást. A pénzbeni juttatások aránya és összege is jelentősen /több mint kilencszerezésére/ nőtt két évtized alatt. Az összegnek több, mint a felét a nyugdíjak viszik el, az azokra fordított összeg nőtt a legdinamikusabban. A legfontosabbnak tartott népesedéspolitikai eszköz, a családi pótlék már nem nőtt ilyen mértékben, így aránya inkább csökkent, mint nőtt az elmúlt 20 évben.

Az összegnek illetve az arányszámnak változása kifejezi egyben a termékeny családok gazdasági terhei átvállalásának mértékét és közvetve azt is, hogy a társadalom a reprodukció, illetve a munkaerőforrás növelésének mekkora jelentőséget tulajdonít. A pénzbeni támogatások a természetbeni szolgáltatások kiegészítői is lehetnek és előnyük, hogy a család vagy a gyermek szükségleteinek kiválasztásában természetes választást engednek.

Ugy tűnik, a kormegoszlás változása e téren abban jut kifejezésre, hogy vagy a nyugdíjak vagy a családi pótlékok aránya nő. Nem lehet vitás, hogy közép- vagy hosszútávon a családi pótlék a "hasznosabb" befektetés a népességfejlődés számára.

Ha előfordul, hogy a szülők a kapott pénzt nem gyermekeik érdekében, vagy nem a meghatározott célra használják fel, további folyósítását közigazgatási úton meg lehet akadályozni. Nem elhanyagolható gyakorlati

8. A pénzbeni társadalmi juttatások alakulása Magyarországon³

Év	Nyugdíj	Táppénz	Családi pótlék	Gyes	Egyéb segély	Ösztöndíj	Lakásépítési támogatás	Összesen
Millió Ft.								
1960	4 427	1 686	1 391	-	666	180	-	8 350
1965	7 712	2 272	1 560	-	715	310	-	12 569
1970	12 985	4 166	2 810	1 191	1 800	491	25	23 468
1975	27 103	6 859	6 426	3 006	3 220	700	37	47 351
1979	48 258	8 080	10 544	3 736	3 835	907	30	75 390
Megoszlás, %								
1960	53,0	20,2	16,7	-	7,9	2,2	-	100,0
1965	61,3	18,1	12,4	-	5,7	2,5	-	100,0
1970	55,3	17,8	12,0	5,0	7,7	2,1	0,1	100,0
1975	57,2	14,5	13,6	6,3	6,8	1,5	0,1	100,0
1979	64,0	10,7	14,0	5,0	5,1	1,2	0,0	100,0

³ A lakosság jövedelme és fogyasztása 1960-1979. KSH, 1981. 16 o.

szempont az sem, hogy adminisztrálása lényegesen egyszerűbb, áttekinthetőbb. Jelentős hátránya viszont az, hogy az árváltozásokkal vásárlóértéke is változik /rendszerint csökken/, ami az ingyenes juttatásokkal /látszólag/ nem fordulhat elő.

A természetbeni juttatást gyakran felesleges gyámkodásnak érzik, hisz ott választási lehetőség nincs. A gyakorlatban azonban e juttatást nem vagylagosan határozzák meg, hanem - mint láttuk - egy részét pénzben, más részét természetben adják. Így a vita inkább a legkedvezőbb arány meghatározása körül alakulhat ki.

Ugy tűnik, a legkedvezőbb megoszlás keresése nemcsak a társadalmi fogyasztási alap egészén belül jelent problémát, hanem külön-külön a természetbeni és a pénzbeni támogatás részlegén belül is, hisz az utóbbi két évtizedben jelentős strukturális átalakulás következett be. A célirányosabb társadalmi orientációjú felhasználás tehát nemcsak lehetővé, hanem szükségessé teszi a rendelkezésre álló alapok felosztásának rendszeres felülvizsgálatát, elemzését gazdaságossági és célszerűségi szempontból egyaránt.

V. A CSALÁDALAPITÁS MEGKÖNNYÍTÉSE ÉRDEKÉBEN HOZOTT GAZDASÁGI INTÉZKEDÉSEKRŐL

Az expanzív népesedéspolitikát folytató országokban kialakultak olyan gazdasági intézkedések, amelyeknek az a céljuk, hogy növeljék a házasságkötési kedvet, mégpedig fiatalabb életkorban, mert a népesség utánpótlását elsősorban a házas nők biztosítják. Többen feltételezték, hogy a házasságtartamnak a termékenységre már nincs hatása, mert a tervezett 1-2 gyermeket a 30 éves életkorban férjhez ment nők éppen úgy megszülethetik, mint akik 20 éves életkorukban kötöttek házasságot. A gyakorlat azonban az, hogy a házasságkötési életkornak szerepe van a gyermekszám alakulásában az alacsony termékenységu országokban is, mert a gyermek utáni vágy, a teherbeesés valószínűsége és a gyermek felnevelésének lehetősége olyan tényezők, amelyek az életkorról változnak.

1. A családalapítási kölcsön

Felismerve azt a tényt, hogy gazdasági jellegu meggondolások visszatarthatnak fiatalokat a házasságkötéstől, csaknem minden szocialista országban olyan intézkedéseket hoztak, amelyek a házasságkötés előtt álló vagy az új házas fiatalok számára családalapítási segílyt vagy/és hosszabb lejáratu kölcsönt biztosítanak.

Csehszlovákiában maximálisan 30 000 korona kedvezményes kölcsönt nyujtanak azoknak a fiatal házasoknak /ha mindkét fél 30 éven aluli/, akik azt lakás vételére,

építésére vagy berendezésére használhatják fel. Tíz év alatt kell visszafizetni, de ha ez alatt az időszak alatt gyermekek születnek, a kölcsön visszafizetését mérsékelik, vagy el is engedik. /1973-1977 között 757 ezer házaspár vette igénybe./ Lengyelországban a takarékpénztárak nyújthatnak hitelt a szükséges lakberendezési tárgyak megvásárlásához, amelynek összege a házastársak együttes havi keresetének hatszorosa lehet. Visszafizetni három év alatt kell /1974 és 1977 között több, mint félmillió család vette ezt igénybe/. Magyarországon is van lehetőség családalapítási kölcsön felvételére az OTP-nél azoknak a házásoknak, ahol mindkét fél 30 éven aluli. Összege 10-30 ezer forint lehet, amelyet három év alatt kell visszafizetni. Az NDK-ban a 26 évnél fiatalabb életkorú házaspárok 5 000 márkát kaphatnak, amelyet nyolc év alatt kell visszafizetniük. Ezt a kölcsönt minden házaspár igénybe veszi, mert minden gyermek születése esetén egy részének visszafizetését elengedik /3 gyermeknél a teljes összeget/.

2. A lakásépítéssel és a lakáshasználattal kapcsolatos fizetési kedvezményekről

A népességreprodukció érdekei azonban nemcsak azt követelik meg, hogy a házasság létre jöjjön, hanem azt is, hogy a fiatal házások minél előbb jussanak lakáshoz és az teremtsen kedvező környezetet a családközponti életvitel számára. A lakáshiány, illetve a lakáskérdés megoldatlansága elsősorban a fiatal házások problémája. Ennek megoldása érdekében minden országban különböző párt és kormányprogramok jöttek létre. /Pl. Csehszlovákiában 1950-ben, Lengyelországban 1972, Magyarországon az elsőt 1961-ben, a másodikat pedig 1976-ban

indították./

A termékenység szempontjából kiemelkedő a jelentősége annak is, hogy a család mikor jut önálló lakáshoz. Csehszlovákiai vizsgálatok eredményei szerint a városi családok felének három évvel a házasságkötés után még nem volt saját lakása. Ezeknek jelentős része vagy albérletbe kényszerül, vagy valamelyik szülővel lakik együtt. Az albérletek többsége alkalmatlan a családalapításra, de nem sokkal könnyebb azok helyzete sem, akik a szülőkkel kényszerülnek együtt élni. A már idézett csehszlovákiai vizsgálatokból az is kiderült, hogy az ilyen házaspárok 30, az önálló lakással rendelkezőknek pedig mindössze 12 %-a gyermektelen. A sokéves várakozási idő rendszerint azzal jár, hogy tuljtnak a legtermékenyebb éveken. Azok a házaspárok, amelyek valamilyen okból soká halogatják az első gyermek szülését, rendszerint terméketlenebbek, mint ahol a házasságot követő két-három éven belül megszületik a gyermek, vagy a gyermekek. A legideálisabb helyzet bizonyára az lenne, ha a fiatalok önálló lakással rendelkeznek már a házasságkötéskor, de a 35 éven aluli első házásoknak csak kb. 20 %-a tartozik ebbe a csoportba Magyarországon. 10-15 % albérlőként kezdi, 60-70% pedig valamelyik házasságkötés után lakik. A városokban kedvezőtlenebb a helyzet, mint a községekben. A társadalom ezen a helyzeten úgy próbál segíteni, hogy a fiatal házások egy része soronkívüli kiutalással kap lakást, másik részének lakásépítési kölcsönt nyújtanak kedvező feltételek mellett. Mindezek eredményeként a házasságban eltöltött évek számával a házaspárok lakáshelyzete lényeges javulást mutat. A házasság tizedik évében pl. az 1966-ban házasságot kötöttek 82 %-ának lakáshelyzete megoldottnak tekinthető. Ezek között 60 % volt tulajdonos, 17 % főbérlő. Családtagként - feltehetőleg másokkal együtt - a házaspárok 15 %-a la-

kott és "csak" 2,2 % maradt albérletben vagy társbérletben.

Mivel a nagyarányú lakásépítés ellenére sem sikerült még eddig a felmerült és reálisnak tartott igényeket kielégíteni, kiemelkedő jelentősége van az állam által épített lakások elosztási rendszerének és az egyéni lakásépítés elősegítésének, anyagi és erkölcsi támogatásának. E szabályozásnak lehetnek olyan módszerei és eszközei, amelyek a népesedéspolitikai célok megvalósítását, a népesség-reprodukció mennyiségi és minőségi növekedését szolgálják. Számos tanulmány foglalkozik a lakáshelyzet alakulásának népesedésre gyakorolt hatásával. Ezek megállapítják, hogy a lakáspolitikát népesedési szemléletűvé kell tenni. Ez jelenti a lakáselosztás és az építési kölcsönök odaitélésén kívül a lakás befogadóképességének növelését is, mert a férőhely hiánya - a jelenlegi lakáshelyzetben - a népesedésnek már majdnem akkora károsítójává növekedett, mint maga a lakáshiány /14/. A lakásinség megszüntetésének első szakasza kétségtelenül a mennyiségi fejlesztés, de egyre inkább előtérbe került a minőségi hiányosságok leküzdése is. A lakásépítési programok nemcsak mennyiségi, hanem minőségi célokat is tartalmaztak a lakások nagyságát és felszereltségét illetően is.

Magyarországon a felszabadulás után kialakított lakáselosztási modell szociálpolitikai alapelve az volt, hogy a lakbér és a lakás minősége között nem kell szoros kapcsolatnak lennie és hogy a lakbér a család kiadásainak csak kis hányadát jelentheti, mert a különböző társadalmi-gazdasági csoportok lakáshelyzete csak így hozható közel egymáshoz. De a miénkhez hasonló elveket alakítottak ki a többi szocialista országban is. Jelen-

leg hazánkban a népességnek mintegy 25-30 %-a lakik állami bérlakásban. /Saját tulajdonu lakásban lakott 1978-ban a munkásosztály 59,9, a szövetkezeti parasztság 89,2, a szellemi dolgozók 32,3 %-a. KSH Háztartásstatisztika 1978./

A KSH Háztartásstatisztikai felmérései szerint Magyarországon 1960-ban a jövedelem 3,5 %-át fordították lakásszolgáltatásra, 1979-ben pedig 4,2 %-át. /Nyugat-Európában a munkás átlagbére 12-19 %-át fizette erre a célra./ Lengyelországban 5, Bulgáriában 6, Szovjetunióban 4-6 %-át fizették ki átlagkeresetüknek, illetve jövedelmüknek az 1960-as években, az NDK-ban a munkás-alkalmazotti háztartásban a jövedelem 2,7 %-át fizették lakbérre 1979-ben. A lakbérnek fedeznie kellene a lakóház értékcsökkenését, felújítási költségeit, karbantartását, kezelési-közüzemi költségeit, házadót, a befektetési összeg és a telekár kamatveszteségeit. Egy budapesti lakásra 1 lo8 Ft. állami támogatás jutott, a vidéki városokban 5o3 Ft. és a községekben 7 Ft /15/. Ezért mutatkozik olyan jelentős, bár csökkenő összeg a természetbeni társadalmi juttatásoknál /ld. 7. tábla/, amelyet az állami lakások amortizációjára vagy építési hozzájárulásra kell kifizetni.

Igy ez a lakás jelentős jövedelemnövelő tényező a bérlők számára, de hátrányos azoknak, akik nem jutnak ilyen lakáskiutaláshoz. Ennek egyik következménye az, hogy megnő azok száma, kik olcsó állami lakásokra tartanak igényt, bár anyagi helyzetük megengedné esetleg saját lakás építését is, a másik pedig az, hogy számos olyan személy tart fenn önálló lakást, akiknek lakásigénye más módon is kielégíthető lenne. A lakásproblémák megoldása érdekében minden országban egyre nagyobb mértékben

támogatják erkölcsileg és anyagilag azokat, akik saját erőből akarják nehézségeiket megoldani. Hazánkban ennek következtében az utóbbi évtizedben csaknem háromszor annyi öröklakást és szövetkezeti lakást építettek, mint a megelőzőben.

Bulgáriában városi és falusi lakásépítkezésekhez is nyujtanak már állami hitelt, bár az árpolitika a városi építkezéseket segíti /16/. Csehszlovákiában a lakásépítkezéseknek négy alapvető formája van: tanácsi, vállalati, szövetkezeti és egyéni építkezés. Az építési költségeknek 30 %-át az 1970-es évek második felében már a lakosság viselte /14 %-át olcsó hitelek vállalása formájában//17/. NDK-ban a magánereőből történő építkezés fontos szerepet kap a lakásépítési programban, főleg ott, ahol nincs lehetőség nagyobb lakókomplexumok építésére. Ez 1976-78-ban az összes épített lakások 10 %-át tette ki, az előző ötéves terv 5 %-ával szemben /18/. Az alacsony lakbéreket a sokgyermekes családoknál még tovább mérsékelik. Ez a kedvezmény elsősorban a városi lakosságot érinti, hisz a falusiak túlnyomó többsége ott is saját házában lakik. A Szovjetunióban az elmúlt évtizedekben épült lakások háromnegyed részét állami erőből építették, de az utóbbi években ott is előtérbe került a szövetkezeti forma, amihez hosszulejáratu bankhiteleket is nyujtanak. A szövetkezeti lakások aránya egyre jobban terjed Lengyelország és Románia városáiban is.

A kedvezményes lakáshoz juttatásnak és a házasságkötési segélyeknek az a célja, hogy ahol a házasságtól és a gyermekvállalástól a fiatalokat gazdasági meg gondolások tartják vissza, azokat gazdasági eszközökkel segítse leküzdeni. A házasságkötésnek pl. a lakás

szükséges, de nem elégséges előfeltétele. Ha van valakinek lakása, még nem fog feltétlenül házasodni. De amikor a lakáshozjutás feltétele a házasságkötés, akkor az létre is jön. Ma már nemcsak feltételezés, hanem több ország tapasztalata, hogy a nagyobb lakások juttatása valóságos szociális ösztönzője a termékenység növelésének. Még nagyobb a lakás szerepe akkor, ha odaitélését valamilyen népmozgalmi jelenséghez /pl. 3 gyermek születése/ kötik. A lakásépítési és lakáselosztási rendszer a gazdaságpolitikai célok megvalósítását is segítette, mert elsősorban azokban a településekben épültek, amelyekben a munkaerőhiányt kellett csökkenteni, illetve az új lakásokat olyan foglalkozásuk kapták, akiknek munkájára a legnagyobb szükség volt.

VI. A NÉPESSÉG BŐVITETT REPRODUKCIÓJA ÉRDEKÉBEN ALKALMAZOTT GAZDASÁGI ESZKÖZÖKRŐL

A gyermekneveléssel kapcsolatos családi anyagi terhek a következő tényezőkből állnak össze:

- a gyermek személyéhez kapcsolódó pénzübeni kiadások /élelem, ruha stb./,
- a gyermekszámból adódó személyi jellegű költségtöbblet /nagyobb lakás, több fűtés stb./,
- az anya keresetkiesése,
- a szülők gyermekneveléssel kapcsolatos munkája.

E költségeket a társadalom többféle módon igyekszik mérsékelni. Nemcsak a módszerek változnak országoként és időszakoként, hanem a terhek átvállalási készsége is. Ez utóbbit nemcsak a társadalom teherbíró képessége befolyásolja, hanem a demográfiai helyzet és a népesedéspolitika változó céljai is.

1. Az anyasági segély

Az anya- és a gyermekvédelmi politikával összhangban, a szüléssel és az újszülött ellátásával kapcsolatban felmerült költségek fedezésére minden szocialista államban a szülő nő egyszeri segélyben részesül a szülés alkalmával. E segély kifizetését rendszerint

egyéb feltételekhez is kötik /pl. a terhesség alatti orvosi vizsgálatokon való részvétel/, annak érdekében, hogy a magzat egészséges fejlődését és a szülés optimális körülményeit biztosíthassák. A segély összege változik a gyermek sorszámtól, a szülők jövedelmétől és társadalmi helyzetétől, az anya családi állapotától stb-től függően. Rendszerint a társadalombiztosítás és nem a népesedéspolitika keretében fizetik, de ahol az összeg növekszik a gyermekek számával párhuzamosan, ott termékenységnövelő hatást is várnak tőle. A segélyezés történhet pénzbeni vagy természetbeni juttatás formájában. A rendszeres orvosi ellenőrzésre való kötelezés célja a nők általános egészségügyi helyzetének javítása, a terhesség fiziológiai veszedelmeinek minimumra csökkentésével visszaszorítani a vetélések és a halvaszülések számát.

Bulgáriában egy ideig csak a 3. és a további szülések után fizették, majd 1962-től minden gyermek esetében és egyre nagyobb összeget. Pl. 1968-tól a segély összege a második szülésnél az anya kéthavi, a harmadiknál öthavi fizetésével volt egyenlő. Az összeg gyakori emeléséből arra kell következtetnünk, hogy Csehszlovákiában is jelentős szerepet tulajdonítottak ennek a juttatási formának, mert 650 koronáról 2 000 koronára emelték /az átlagkereset 60, illetve - 1979-ben - 80 %-a lehetett./ A többi szociálpolitikai és népesedéspolitikai intézkedéshez hasonlóan a szülés alkalmával fizetett segély összege az NDK-ban is többször emelkedett. Az 1950. szeptember 27-én létrejött intézkedés /Törvény az anya és gyermeke védelméről és a nők jogairól/ szerint a segély összege szülésenként különböző és progresszív. Az első gyermek után fizetett összeg /500 márka/ a nőknek kb. egy havi bérével volt egyenlő. A VIII. Pártkongresszust

követően /1973. július 1-től/ az anyák minden szülés után azonos összeget /1 000 márkát/ kaptak, ami az akkori átlagos havi keresetnek felelt meg.

Magyarországon az 1004/1953. sz. határozat szerint minden szülő nő vásárlási utalványt kapott. Ennek összegét többször emelték és az - időnként - függött a szülések sorszámától is. Jelenleg a pénzbeni juttatás már kb. azonos az anyák átlagos keresetével. Nálunk csak akkor fizetik ki, ha a terhes nő a szükséges orvosi vizsgálatokon részt vesz. Lengyelországban anyasági segélyt csak 1976-tól fizetnek. Romániában csak a három vagy több gyermeket szült nők kapják és összege átlagkeresetüknek mintegy 70 %-a.

A Szovjetunióban követett gyakorlat többször változott, ezért időnként nehezen áttekinthető. 1944. július 8-án kelt rendelet szerint a 3. és a 4. gyermek szülésekor jár segély, 1948. január 1-től pedig fizetnek már a 2. szülés alkalmával is. A 3. gyermek szülésekor járó segély összege kb. a nők átlagkeresetével azonos /19/. Az SZKP XXVI. Kongresszusán elhatározták, hogy minden nőnek 1. gyermeke megszületésekor 50, a többi szülésnél pedig 100 R-t folyósítanak.

Az anyasági segélynek a termékenységgel való összefüggése nem annyira nyilvánvaló, mint pl. a magzati és a csecsemőhalandóságra való hatása, de többféle módon befolyásolhatja a születési arányszámot is. A szüléssel járó költségek ellensúlyozásával növelheti a kisebb keresettel rendelkező, lakásszerzési vagy berendezési gondokkal küzdő házaspárok gyermekvállalási készségét.

2. A családi pótlékról

2.1 A családi pótlékkal kapcsolatos elméleti megfontolások

A családi pótlék a gyermekes családoknak a gyermekek száma szerint havonta rendszeresen nyújtott állami támogatás. Ez a népesedéspolitika legjelentősebb és legáltalánosabban alkalmazott formája, eszköze. Mint állami program eszközt 1930-tól alkalmazzák /először Belgiumban/ és azóta már Európa minden országában fizetik valamilyen formában a társadalombiztosítás egyik fajtájaként. Hosszu történelmi múltja és sok országra történő kiterjesztése közben számos elméleti probléma is felmerült, amelyek jelentős részében egységes álláspont még ma sem alakult ki.

Bevezetésének kétféle célja lehet.

Kezdetben a "szociális igazság" gondolatát hangsúlyozták, utalva arra, hogy mindenkinek joga van olyan bérhez, amely biztosítja önmaga és családja eltartását /ezért családi munkabérnek is nevezték/. E pótlékkal igyekeztek csökkenteni azokat az életszínvonalbeli különbségeket, amelyek a gyermekek különböző száma miatt alakultak ki az egyes családok között. Többletbéreként, támogatásként fogták fel azok is akik adták és azok is, akik kapták. Később azonban egyre inkább térthódított az a felfogás, hogy a családi pótlék "közvetett bér" és "szociális jog". A gyermekek ellátásához szükséges anyagi eszközökre vonatkozó jog egyre inkább az alapvető emberi jogok közé került, egyrészt azért, hogy javítsák a családi élet fizikai és pszichológiai körülményeit, másrészt pedig azért, hogy megakadályozzák vagy legalább mérsékeljék a család életszínvonalának romlását további gyermek születése kö-

vetkeztében. A családi pótlék lehetővé teszi, hogy minden gyermek számára biztosítsák azt a minimumot, ami ahhoz szükséges, hogy iskolába járhassanak, egészségügyi, táplálkozási, fizikai stb. igényeik kielégíthetők legyenek. A szakirodalomban szokás ezt a családi pótlék minőségi célkitűzéseinek is nevezni.

E kedvezményeknek azonban az állam fokozatosan népesedéspolitikai szerepet, jelentőséget is kezdett tulajdonítani. E felfogás alapján már nemcsak ellensúlyozni igyekeztek a további gyermekek által fellépő kiadási többletet, hanem serkentették a családok gyermekvállalási kedvét ezeknek az anyagi eszközöknek a nyújtásával is. Ezzel azt kívánják elérni, hogy a családtervezésnél a gyermek utáni vágy legyen a legfontosabb befolyásoló tényező, ne pedig az anyagi terhek növekedésétől való félelem. Így ez mennyiségi célnak tekinthető.

A gyakorlatban azonban a két funkció nem válik külön ilyen élesen, hisz a társadalmi igazságosság biztosítása és a születési arányszámok növelésének szándéka sok országban egymás mellett léteznek. Anyagi következményei mellett azonban nem lehet lebecsülni erkölcsi hatását sem. Kiutalásával a szülőknek indokoltan az lehet a gyermek benyomásuk, hogy a társadalom szívesen fogadja gyermeküket, helyet készít számukra.

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy ott van sok gyermek, ahol azok a szülők számára anyagi értéket is jelentenek, akkor el kell fogadnunk Sauvy meghatározását is, amely szerint a családi pótlékot úgy kell értékelnünk, mint előzetes fizetést, amelyet a társadalom a kezdő embernek ad, azoknak a várható szolgálatoknak érdekében, amelyeket majd felnőtt korában tenni fognak. Az államnak el kell ismernie, hogy a kívánt gyermekszám felnevelése

- az egyén rendes munkáján felül vállalt - az államnak tett szolgálat és a szolgálatért a szülőnek ellenszolgáltatást kell nyújtani. De a többgyermekes családok fokozott támogatásra tarthatnak igényt azért is, mert szolgálatot tesznek a társadalomnak azáltal, hogy kiegyenlítik más családok teljes vagy részleges termékétlenségét. Minden egyéb tényezőt változatlanul tekintve - mint láttuk - a termékeny család saját magát hozza hátrányos helyzetbe. A probléma gyökeres gazdasági megoldását az jelentené, ha pl. a háromgyermekes család - termékenysége miatt - nem élne rosszabbul, mint a gyermektelen. Sőt, a nagyobb felelősségvállalás következtében, minden vonatkozásban jobban kellene élnie, mert a gyermeknevelésre úgy kell tekinteni, mint a legmagasabb rendű közszolgálatra.

Illuzió volna azt hinni, hogy csak meg kell mondani mi a társadalmi érdek és az emberek többsége már ennek megfelelően is fog cselekedni. A felvilágosítást és a nevelést ezen a téren sem lehet lebecsülni, de irreális volna azt várni, hogy az emberek jelentős tömegei tartósan saját jólfelfogott érdekei ellen cselekedjenek. Az emberek tulnyomó többsége az általa jól belátható, nem tulságosan hosszú távu érdekei alapján cselekszik, ez háttárazza meg gazdasági magatartását.

Ezért minden országban kutatják azokat az elméleti alapokat, amelyek alapján meghatározható a család támogatásának optimális mértéke és formája. Ugy vélik, hogy a tulságosan alacsony összeg a termékenység növelése szempontjából nem hatékony, a magas pedig sérti a "munka szerinti elosztás" elvét. A családi pótlék sehol sem fedezi a gyermek teljes eltartási költségét. Ezt rendszerint a kormányok nem is tűzik ki célul, mert a társadalom számít a szülők természetes gyermekutáni vá-

gyára. E támogatás egyik célja e tekintetben az, hogy az ingadozók elhatározását könnyítse meg.

2.2 A családi pótlék összegének meghatározási elvei és a szülők /eltartók/ anyagi helyzete

Azokban az országokban, amelyekben a születésszabályozás széles körben elterjedt, a születések száma gyors és jelentős változásokra képes. Ezért a pro-natalista célú családi pótlék eredményes felhasználásának egyik legfontosabb elméleti problémája a családoknak nyújtott összeg meghatározása.

E kérdésnek elméletileg kétféle megközelítése lehetséges. Az összeg meghatározása történhet a család anyagi helyzetének figyelmen kívül hagyásával, vagy annak figyelembevételével.

Az első esetben a családi pótlék összege független a szülők társadalmi helyzetétől és jövedelmétől, azt csak a gyermekek száma befolyásolja. Amikor az egyes gyermekek után minden család részére azonos összeget fizetnek, abban az jut kifejezésre, hogy a társadalom minden gyermeket azonos mértékben támogat, potenciálisan azonos értékűnek tart. Mivel azonban a családok jövedelme /és így a gyermekneveléssel kapcsolatos kiadások/ különböző, e támogatásnak - szigorúan gazdasági szempontból - többféle demográfiai következménye lehet.

a/ Azokban a családokban, amelyekben a családi pótlék összege azonos a gyermek eltartási költségeivel, kiegyenliti az újabb gyermek születése következtében létrejött jövedelemcsökkenést. Így elősegítheti a születések

számának növekedését vagy legalább csökkenti a vele szemben - gazdasági megfontolásból - tanúsított ellenállást.

b/ Azokban a családokban amelyekben a családi pótlék alacsonyabb összegű, mint amennyibe a gyermeknevelés kerül, gazdasági mozgósító ereje csak korlátozott, vagy egyáltalán nincs is, hisz nem ellensúlyozza a felmerülő költségeket.

c/ Elősegíti a termékenység növekedését azoknál a családoknál, amelyeknél a pótlék összege meghaladja a gyermek eltartására fordított kiadásokat. Ezeknek a családoknak számára minden további gyermek születése a jövedelem növekedését is jelenti.

E rendszer ösztönző szerepe tehát a leggyengébb keresetű családoknál a legerősebb és fokozatosan csökken a magasabb életszínvonalu családok felé haladva. Országosan annál eredményesebbnek tűnik, minél magasabb ez az összeg, hisz a családok annál nagyobb hányadánál egyenliti ki a gyermekneveléssel kapcsolatban felmerült költségeket. Kialakulhat azonban így egy olyan réteg, amelynél az egy főre jutó jövedelem alacsonyabb a családi pótlék összegénél. E családok jólétét ezért nagyobb mértékben befolyásolja gyermekeik számának növelése, mint munkajövedelmük alakulása. Főleg itt indokolt annak feltételezése, hogy ezeket a viszonylag jelentős juttatásokat nem gyermekeik szükségleteinek kielégítésére használják fel. /Ezt a kérdést már jelenleg is aktuálisnak tartják Csehszlovákiában a cigány lakosság egy részénél. A helyi tanácsoknak ilyen esetekben módjuk van a családi pótlék kifizetését részben vagy teljesen egy időre leállítani./ Ha pedig a pótlék összege a legalacsonyabb jövedelmekhez igazodik, a többi réteg számára elveszti termékenységet

növelő hatását és átalakul szociális segéllyé.

A családi jövedelmek különbségeit figyelmen kívül hagyó rendszer nem felel meg sem az u.n. jövedelemfenntartó programnak, sem a családi pótlék funkcióinak, mert a családok jelentős részénél a társadalmilag elismert szükségletet csak egy minimális szinten elégíti ki, így az azon belüli igényeket személyes jövedelmük terhére egyenlíthetik ki.

Sajnos, sem hazai, sem nemzetközi adatok nem állnak rendelkezésre annak szemléltetésére, hogy a családok mekkora hányada tartozik egyik vagy másik csoportba. Ez a családi pótlék hatékonyságának elemzését is megnehezíti.

Ugy tűnik, hogy az azonos összegű családi pótlék fizetése egy szociális problémát úgy old meg, hogy helyette létrehoz egy másikat. Mivel a társadalom egyik pólusán álló családok gyermeknevelési költségeinél nagyobb összeget, a másik csoportba tartozók pedig annál lényegesen alacsonyabbat kapnak, csökken vagy meg is szűnik a munkából származó jövedelmek ösztönző és differenciáló szerepe, hisz a több gyermek - a nagyobb teljesítménnyel járó magasabb kereset mellett is - alacsonyabb életszínvonalat biztosít a családoknak. A háromgyermekes főmérnök családjának személyes fogyasztási szintje alacsonyabb lesz a gyermektelen bérelszámoló fogyasztási szintjénél. Demográfiai érdekek is azt követelik, hogy a családok életmódjában érvényesüljön a keresők társadalmi munkamegosztásban végzett tevékenységének mennyiségi és minőségi különbsége, mégpedig úgy, hogy a nagyjából azonos teljesítményt nyújtó dolgozók családjának életmódja is nagyjából azonos legyen /"azonos kereset - hasonló életmód"/.

Nyilvánvaló, hogy gazdasági hátrányokkal szemben olyan mértékű gazdasági kedvezményekkel, amelyek alatta maradnak értékben annak, amelyek hatása ellen küzdünk, eredményesen és tartósan harcolni nem lehet. Az ilyen intézkedések hatása ott, és olyan mértékben jelentkezik, ahol és amilyen mértékben a születések növekedése vagy egyáltalán megtörténte ellen ható tényezőket sikerül ellensúlyozniuk.

9. A nem fizikai /szellemi/ foglalkozásu aktiv kereső és gyermekgondozási segélyen lévő nők beosztás szerint, 1980. I. 1.

Beosztás	Aktiv kereső nők	Gyermekgondozási segélyen lévő nők
Vezető, irányító	8,3	3,2
Beosztott ügyintéző	51,4	47,4
Beosztott ügyviteli dolgozó	40,3	49,4
Összesen:	100,0	100,0

10. A foglalkoztatott nők és a gyermekgondozási se-
gélyt igénybe vevő nők %-os megoszlása a havi ke-
resetük szerint

A havi kereset összege, Ft.	Az állami szektorban foglalkoztatott mun- kás és alkalmazott nők 1978. IX. hó	A segélyt igény- be vevő munkás és alkalmazott nők 1979
- 1 000	1,2	0,1
1 001 - 2 000	10,1	16,1
2 001 - 3 000	41,8	60,3
3 001 -	46,9	23,5
Összesen:	100,0	100,0

Ismeretes, hogy a különböző foglalkozásu, ke-
resetű, iskolai végzettségű stb. nők termékenysége el-
térő. Okait sokféle természeti és társadalmi jelenség-
ben keresik a szaktudományok. Az alacsony termékenység
mellett közeledett ugyan egymáshoz a különböző rétegek
fertilitása, de így még feltűnőbb lett, hogy a népesség
egyre több csoportja nem reprodukálja önmagát. Mint a
népszámlálási adatokból kitűnik, csökken a 3 vagy annál
több gyermeket szült 30 éves nők aránya. Bár ennek oka-
it a szaktudományok sokféle természeti és társadalmi
jelenségben keresik, szerepe lehet benne a társadalmi
juttatásoknak is. Az azonos összegű családi pótlék rend-
szerek - tudatosan vagy anélkül - nem a társadalom vala-
mennyi rétegének gyermekvállalását befolyásolják, hanem
differenciális termékenység kialakulását vagy fennmara-
dását segítik elő. A születési arányszámok különbségein

kivül, úgy gondolom, ezt igazolja a GYES igénybevétele is. A GYES is azonos összegű társadalmi juttatás, így következményei olyan változatokat mutathatnak, mint amilyeneket a családi pótlék. Mint a 9. és a 10. táblázatokból kitűnik, a magasabb beosztású és a magasabb keresetű nőknek jelentősen kisebb hányada veszi igénybe ezt a társadalmi kedvezményt, mint a többi szülő nő. De ez a differenciált hatás tűnik ki a KSH kiadványának többi táblázatából /20/ és a szöveges elemzésből is. Ezért érzem indokoltnak azt a feltevést, hogy ahogyan az azonos összegű GYES igénybevétele csak a nők egy része tartja előnyösnek, úgy az azonos összegű családi pótlék is csak a családok egy részében lehet hatásos. Úgy vélem, ma már nem indokolható egy olyan népesedéspolitikai eszközrendszer, amely a társadalom különböző foglalkozású, lakhelyű, jövedelmű stb. rétegeinek eltérő termékenységét tartja alapvető céljának, főleg akkor nem, amikor a születési arányszámok ilyen alacsony szintre csökkentek.

Ha a bővített reprodukció a népesedéspolitika célja, akkor ezt az alacsony termékenyséű országokban /Magyarországon a 30-34 éves házasságú nők 28,2 %-ának volt 3 vagy több gyermeke 1960-ban, 1970-ben 18,2 %-nak, a legutóbbi népszámlálás alkalmával pedig már csak 16,6 %-nak/ a társadalom egy némileg szaporább része /rétege/ nem tudja megvalósítani. 1980-ban hazánkban az általános iskola 8 osztályát végző 30-34 éves házasságú nők között a 3 gyermekesek aránya 21,4 % volt, a középiskolai tanulmányait befejezők között 8,3 %, a felsőfokú oklevéllel rendelkezők között pedig 8,2 %. Az első csoport termékenysége tehát nem annyival több, hogy - a saját kategóriájának bővített reprodukcióján kívül - biztosítsa a népesség többi részének kívánatos újratermelését is. Figyelembe

kell venni azt is, hogy a 30-34 éves házas nők között a 8 osztályt végzettek aránya 39 %, a másik két iskolatípust végzőké pedig 41,3 % /21/. Valószínű, hogy a következő években ez utóbbiak aránya még tovább fog nőni, az általános iskolából kikerülőké pedig majd csökken.

Ezért nincs más lehetőség, mint olyan eszközrendszer kidolgozása, amely a társadalom minden rétegét érdekeltté teszi a /mérsékelten/ bővített ujratermelést biztosító fertilitás vállalásában. A népesedéspolitika érdekei nem a pótlékok összegének, hanem az esélyeknek az azonosságát követelik meg. A családi jövedelmekhez alkalmazkodó családi pótlék rendszert még sehol nem vezették be a világon, de ez nem menthet fel bennünket az alól a kötelezettségünk alól, hogy ne keressük azokat az eszközöket, amelyek a népesség minden rétegének fertilitását a kívánatos szinten tartják.

De többféle következménnyel járhat a családi pótlék akkor is, ha összegét az eltartók jövedelmétől függően, tehát változó összegben határozzuk meg. A pótléknak a jövedelmi szinthez való alkalmazkodása történhet progresszív vagy degresszív módon.

Talán ez az arányszám mutatja meg a legpontosabban azt a nemzeti hangsúlyt, az állami hozzájárulásnak azt a mértékét, amellyel mérsékelni kívánják azt a gazdasági terhet, amibe a gyermek eltartása és nevelése kerül a szülőknek. Az ilyen viszonyítás gyakran meggyőzőbb lehet, mint az ingyenes vagy a kedvezményes juttatások széles skálája.

A progresszív forma azt jelenti, hogy az apa fizetésével, a család jövedelmével vagy a gyermek nevelé-

si költségeivel /bármelyik lehet viszonyítási alap/ párhuzamosan nő a családi pótlék összege. Érthető, hogy a termékenység növekedése az alacsony fertilitású csoportnál akkor várható, ha a pótlék a szülők jövedelmével arányosan változik, igazodva a gyermeknevelésre fordított, változó átlagos költségekhez. Ez azonban azzal a következménnyel jár, hogy egyik gyermek többbe kerül a társadalomnak, mint a másik. Tudomásom szerint ilyen rendszert a világon még sehol sem vezettek be, mert ennek a juttatási elvnek a célszerűségéről is megoszlik a szakemberek véleménye.

Akik ennek elfogadását javasolják, elsősorban a kielégítő népszaporodáshoz fűződő érdekeket tartják szem előtt /22/. Ugy vélik, hogy az alacsony termékenységű csoportokat csak az olyan összegű pótlék ösztönzi, amely arányban áll a gyermeknevelés családra háruló költségeivel. A mai születésszabályozó társadalmakban egyre kisebb népességcsoportoktól várható, hogy permanensen pótolják önmagukat, ha csak a körülmények nem kedveznek társadalmilag kívánatos fertilitásuk fennmaradásának.

Mások /23/ főleg ideológiai érvek alapján, élesen ellenzik egy ilyen rendszer elfogadását, mert a szocialista társadalom építése szempontjából károsnak tartják. Véleményük szerint, ha a családi pótlék nagyságát a szülők keresetének mértéke, vagyis azok kvalifikációja határozná meg, az azt segítené elő, hogy minden családban ugyanolyan szociális és foglalkozási státuszu munkaerőt reprodukáljanak, amilyen a szülőké. Az ilyen rendszerű segélyezés nem lenne megfelelő arra, hogy az intragenerációs társadalmi mobilitást biztosítsa, pedig a szocializmusban minden gyermek számára, szüleik szociális és foglalkozási státuszától függetlenül, biztosítani kell a mindenoldalú fejlődés azonos lehetőségét.

si költségeivel /bármelyik lehet viszonyítási alap/ párhuzamosan nő a családi pótlék összege. Érthető, hogy a termékenység növekedése az alacsony fertilitású csoportnál akkor várható, ha a pótlék a szülők jövedelmével arányosan változik, igazodva a gyermeknevelésre fordított, változó átlagos költségekhez. Ez azonban azzal a következménnyel jár, hogy egyik gyermek többbe kerül a társadalomnak, mint a másik. Tudomásom szerint ilyen rendszert a világon még sehol sem vezettek be, mert ennek a juttatási elvnek a célszerűségéről is megoszlik a szakemberek véleménye.

Akik ennek elfogadását javasolják, elsősorban a kielégítő népszaporodáshoz fűződő érdekeket tartják szem előtt /22/. Ugy vélik, hogy az alacsony termékenységű csoportokat csak az olyan összegű pótlék ösztönzi, amely arányban áll a gyermeknevelés családra háruló költségeivel. A mai születésszabályozó társadalmakban egyre kisebb népességcsoportoktól várható, hogy permanensen pótolják önmagukat, ha csak a körülmények nem kedveznek társadalmilag kívánatos fertilitásuk fennmaradásának.

Mások /23/ főleg ideológiai érvek alapján, élesen ellenzik egy ilyen rendszer elfogadását, mert a szocialista társadalom építése szempontjából károsnak tartják. Véleményük szerint, ha a családi pótlék nagyságát a szülők keresetének mértéke, vagyis azok kvalifikációja határozná meg, az azt segítené elő, hogy minden családban ugyanolyan szociális és foglalkozási státuszu munkaerőt reprodukáljanak, amilyen a szülőké. Az ilyen rendszerű segélyezés nem lenne megfelelő arra, hogy az intragenerációs társadalmi mobilitást biztosítsa, pedig a szocializmusban minden gyermek számára, szüleik szociális és foglalkozási státuszától függetlenül, biztosítani kell a mindenoldalu fejlődés azonos lehetőségét.

Mindkét kifizetési rendszer tulajdonképpen differenciált támogatási formát valósít meg, hisz az első változat a gyermeknevelést eltérő arányban, a második pedig eltérő összeggel kívánná megkönnyíteni. Ha a népességpolitikának ezt az eszközt is ideológiai, gazdasági vagy érdekvédelmi célok szolgálatába állítják, féltő, hogy éppen a kívánatos demográfiai következményei maradnak el /24/.

2.3 A gyermekek száma és a családi pótlék összege

A családi pótlék fizetésének alapját a családban élő gyermekek száma határozza meg.

E tekintetben az első probléma az, hogy hány vagy hányadik gyermek után fizessék a pótléket. A nemzetközi gyakorlat e tekintetben is nagyon eltérő.

A szociális minőségi cél azt indokolná, hogy minden gyermek felnevelését támogassa a társadalom, hisz már az első gyermek megjelenése is csökkenti az egy főre jutó jövedelmet. Amikor azonban a termékenység növelése a pótlék fizetésének célja, a rendelkezésre álló összeg optimális felhasználását már nem tekinthetjük ilyen egyszerűnek.

A demográfusok egy jelentős része úgy véli, hogy családi pótléket már az első gyermek után is kell fizetni. Utalnak olyan vizsgálatok eredményeire, amelyek szerint az eredetileg két, három gyermeket tervező családok számottevő része megáll az első gyermek világrahozá-

tala után. Ez a magatartás nyilván éppen azokkal a nehézségekkel függ össze, amelyekkel a családok az első gyermek megszületése után szembetalálkoznak és amelyek leküzdésében a társadalom igen kevés segítséget nyújtott számukra. Fokozott támogatásban kellene részesíteni az első gyermekes családokat azért, hogy ezzel erősítsük eredeti törekvésüket a második és harmadik gyermek vállalására. Feltehetően ilyen hatással járna az egy gyermek után csak időlegesen folyósítandó családi pótlék. Amikor a házaspárok halogatják az első gyermek világrahozatalát addig amíg anyagi helyzetük nem javul, amíg lakáshoz nem jutnak, vagy azt be nem rendezik stb., a sok halogatás végül is azzal a következménnyel járhat, hogy nem lesz egy gyermek sem, vagy csak egyet vállalnak. Az első gyermek után fizetett családi pótléktól tehát nemcsak a családok gazdasági terheinek csökkenését, hanem további gyermekvállalási készségük növekedését is várják.

Néhány ország szakemberei viszont abból a feltevésből indulnak ki, hogy egy gyermeket minden házaspár akar, azt tehát nem szükséges külön is támogatni. Mások ebben pénzügyi problémákat látnak, mert ha az első gyermeknek pótléket nem adnak, egy meghatározott összegből lényegesen több jut a többinek /a gyermekes családok jelentős hányadának csak egy gyermeke van/. Ahol az első gyermek után is fizetik a pótléket, ott az alacsony termékenységu rétegek /pl. a szellemi foglalkozásuak/ is részesülhetnek valamilyen társadalmi támogatásban.

Ha az állam nem tud minden családot segélyben részesíteni, akkor inkább a sokgyermekeseket támogassa. Ezért elégségesnek tartják, ha a 2. gyermektől kezdve fizetik. Néhány szovjet közgazdász és demográfus szerint a család feladata a biológiai reprodukció biztosítása is, amelyet a társadalom már a munkajövedelemmel is elősegít, nemcsak a különböző szociális juttatásokkal. Ezért külön

támogatás a családokat csak bővített reprodukció esetén illeti meg. Mivel ez a 3. gyermek megszületésével kezdődik, családi pótlék fizetését csak a három és a többgyermekes családoknál tartják indokoltnak.

A második probléma az, hogy minden gyermek azonos összeget kapjon vagy az változzon a gyermekek születési sorszámától függően.

Mint arra már utaltunk, a családi pótlék rendszerek egyik európai országban sem csak szociális célt kívánnak megvalósítani, hanem a termékenység növelését is feladatuknak tekintik. E szándékuk kifejezésre jut abban, hogy a pótlék összege gyermekeként sem azonos. Ugy vélik, hogy azok a családi pótlékok, amelyeknek összege a gyermekek születési sorrendjével párhuzamosan progresszíven növekszik, jobban támogatják a termékenység növekedését, mint az azonos összegűek. Egyre általánosabb, hogy a magasabb születési sorszámú gyermekek részére nagyobb összeget fizetnek. Az alacsony halandóság következtében a három gyermekes család a kulcs-család a népesség reprodukciója szempontjából, hisz a potenciális szaporodás vagy a potenciális fogyás közötti különbség valahol a 2. és a 3. szülés között van. Ezért a pótlék a gyermekek számával /rendszerint/ a 3. gyermekig növekszik és azt követően állandó összegű marad minden további gyermek részére, vagy még csökken is. Ebben kifejezésre jut az a szándék, hogy a társadalom egyre nagyobb részt vállal a gyermekek eltartásából, de nem tartja kívánatosnak a kiemelkedően magas gyerekszámot egy-egy családon belül.

2.4 A családi pótlék összege és a gyermekek életkora

A családi pótlék fizetése általában a gyermek születése után kezdődik és a kötelező oktatásban való részvétel befejezése után szűnik meg. A nemzetközi gyakorlat azonban nagyon sokféle változatot mutat.

Egyes országokban azonban a kifizetés megkezdődik már a terhesség alatti időszakban. Franciaországban pl. ez a pótlék megfelel a várt gyermek szülési sorrendje után járó összegnek azzal a különbséggel, hogy olyan első gyermek születése előtt is kifizetésre kerül, aki születése után már nem kap családi pótlékot. Romániában pedig az 5. terhességi hónaptól fizetnek ilyen címen pótlékot bizonyos esetekben. Ugy gondolom, hogy ennek bevezetését nálunk is meg kellene fontolni legalább azoknál a terhes nőknél, akiknek már egy vagy két gyermekük van. A társadalom segítsége így abban a kritikus időszakban érkezne, amikor a szülőknek dönteni kell egy további gyermek vállalása vagy a terhesség megszakítása között.

De vannak olyan rendszerek is, amelyekben a kifizetés nem kezdődik meg közvetlenül a születés után, hanem csak a gyermek 2-4 éves életkorában pl. azért, mert addig az anya /a család/ egyéb címen részesül anyagi juttatásban.

Nem egységes a nemzetközi gyakorlat abban a tekintetben sem, hogy a pótlék összegének meghatározásánál figyelembe veszik-e a gyermek életkorát vagy sem. Valószínű, hogy sem a szülők, sem a népesedéspolitikai célok megvalósulása szempontjából nem közömbös, hogy a pótlék összege alkalmazkodik-e az életkorral változó eltartási költségekhez.

Mivel a fogyasztás nagysága jelentős mértékben függ az életkortól, a családi pótlék összegének reális megállapítása érdekében reális adatokkal kellene rendelkezniünk a gyermeknevelés családi terheiről.

A KSH a gyermekek tényleges eltartási költségeit az egyes családok tényleges kiadásaiból kiindulva igyekszik meghatározni. A költségek számbavétele az egységskála szerint úgy történik, hogy a munkaképes korúak és a munkaképes kornál idősebb aktív keresők fogyasztása egységnyi és ehhez viszonyítva határozzák meg életkoruktól függően a gyermekek fogyasztását. 1973-ban a két éven aluli gyermekeknél ez az arány 0,4, a 2-6 éveseknél 0,5, a 6-10 éveseknél 0,6, a 10-14 éveseknél pedig 0,8 volt. Abszolút összegben ez azt jelentette, hogy a 2 éven aluli gyermekre havi 750, a 2-6 évesre pedig 940 Ft-ot kellett fordítani. A Munkaügyi Kutatóintézet 1976-ban egy kiterjedelmű vizsgálatot végzett, amelynek eredményeként ennél magasabb összegeket kapott: a 0-3 éves gyermekeknél 1 100 - 1 200 Ft., a 3-6 éveseknél pedig 1 200 - 1 300 Ft. volt a szülők havi kiadása /25/. Egy másik forrás szerint a fogyasztói egységskála korcsoporként a következő, ha az átlagos fogyasztó fogyasztását 1-nek tekintjük /26/:

0 - 4	éves	0,48
5 - 9	éves	0,64
10 - 14	éves	0,82
.		
.		
30 - 39	éves	1,29

A Szovjetunióban végrehajtott egyik vizsgálat szerint a gyermeknevelési költségek az egy éven aluli gyermekeknél havi 48 rubelt, a 3-4 éveseknél 52 rubelt tettek ki. A háromgyermekes családoknál az összköltség kb. 150 rubel volt, vagyis a dolgozó anya bérének kétszerese /27/.

Egy későbbi közlemény szerint pedig /28/:

Életkor	A fogyasztás értékének skálája a férfiaknál
0	0,142
1 - 2	0,249
3 - 6	0,406
7 - 10	0,509
11 - 14	0,741
15 - 19	0,891
Felnőtt népesség	1,000

Csehszlovákiában 1959-ben az 1-3 éves gyermekekre eső háztartási kiadások /élelem, fogyasztási cikkek/ havi 313 koronára rugtak, a 14-18 évesekre jutó összeg pedig 546 korona volt.

Ezek a különböző időszakokra és országokra vonatkozó és nehezen összehasonlítható adatok azonban egyértelműen igazolják, hogy a gyermeknevelés költségei jelentős különbségeket mutatnak a gyermek életkorától függően. E számottevő eltérések ellenére az országok többségében azonos összeget /de pl. Ausztriában vagy Franciaországban nem így történik/ fizetnek minden életkoru gyer-

mek után. Ugy tűnhet, az ilyen rendszer segítheti a fertilitás növelését, hisz az az összeg, amely a 10 éves gyermek eltartásának 20 %-át fedezi, a 2 éves gyermeknél /tehát amikor dönteni szoktak arról a házaspárok, hogy vállalnak-e még egy gyermeket vagy nem/ meghaladja a 60-70 %-ot.

2.5 A családi pótlék összege az európai szocialista országokban

A táblázat az európai szocialista országokban az 1980 körüli években fizetett családi pótlékok összegét tartalmazza. Bár ezt nemzeti valutában adtuk meg, némi összehasonlítást így is lehetővé tesz.

A táblázatban ismertetett helyzet azonban évek során alakult ki, alkalmazkodva az ország népesedéspolitikai céljaihoz, gazdasági helyzetéhez és a szociális juttatási rendszerhez.

Mindegyik rendszer különböző pontokon eltér a másiktól, mindegyik a maga gazdasági és szociális keretében keletkezett. Ha hasonlóságokat találunk, nem szabad elfelejtenünk, hogy alapvető és fontos különbségek is vannak. A rendelkezésre álló adatokból azonban nem tűnnek ki azok a lényeges eltérések, amelyek az egyes országok családi pótlék rendszerében kialakultak.

11. A családi pótlék összege országoként a gyermekek száma szerint az 1980 körüli években /az egyes országok pénznemében/

Ország	1.	2.	3.	4.
	gyermekek után összesen			
Bulgária	15	40	85	110
Csehszlovákia	140	530	1030	1480
Lengyelország	160	410	750	1440
Magyarország	300	1200	1980	2640
NDK	20	50	100	160
Románia	135	285	455	625
Szovjetunió	12	24	36	48

Az elmúlt évtizedekben minden országban azonos számú gyermek után kevesebb összeget fizettek a termelőszövetkezetekben dolgozó szülőknek, mint a munkás-alkalmazott családoknak. Ez a megkülönböztetés több országban már megszűnt /Magyarországon 1975. július 1-én/. Bulgáriában, Magyarországon és az NDK-ban azonos összegű pótléket kapnak a szülők, függetlenül jövedelmüktől /a gyermekét vagy gyermekeit egyedül nevelő szülő magasabb összeget kap/, azonos számú gyermek esetén. A többi országban a szülőket különböző jövedelem kategóriákba sorolják és a családi pótlék összegét a jövedelemtől függően állapítják meg, általában degresszív rendszerben, vagyis a jövedelem növekedésével párhuzamosan csökken az azonos számú gyermek után kapott támogatás.

Az egyes országokban kialakított és változó családi pótlék rendszereknek csak vázlatos bemutatására vállalkozhatunk.

Havi családi pótlék fizetésére Bulgáriában már az 1950-es években sor került, amikor a 3. gyermektől kezdve fizettek egy viszonylag nem magas összeget. Az azóta bekövetkező változások során nemcsak az összeget emelték, hanem előbb a második, majd 1969. I. 1-től már az első gyermek után is fizetik. A táblázatban szereplő összegeket 1978. november 1-től fizetik /29/. Az emelkedés a 3. gyermekig nagyon erős, hisz a 2. gyermek 67 %-kal kap több támogatást, mint az első, a harmadiknak pedig már háromszor annyit adnak. A 4. gyermek ennél kevesebb támogatásban részesül, mert a három gyermekes családtípust támogatják elsősorban.

Csehszlovákiában családi pótlékot már 1945-től fizetnek, de ennek még inkább jövedelemkiegészítő, nem népesedéspolitikai céljai lehettek. Az 1959. évi 16. törvény több féle változást valósított meg, amelynek során a gyermekek számától függő progressziót vezettek be a 3. gyermekig /az első gyermek 70, a második 100, a 3. és a további gyermekek 260 koronát kaptak havonta azokban a családokban, amelyekben a havi kereset 1400 koronánál kevesebb volt/ és - azonos gyermekszám esetén - különböző összegeket fizettek a szülők jövedelme szerint is /a magasabb jövedelműek kevesebbet kaptak/. A legalacsonyabb kategóriában a háromgyermekesek pótléka a bér 25 %-át tette ki, tehát jelentős támogatásnak kell tekintenünk, 1968-ban nemcsak megemelték a családi pótlék összegét, hanem a munkások és az alkalmazottak azonos, fizetésüktől független összeget kaptak. 1971-től felemelték a mezőgazdasági családoknak fizetett pótlékot az ipari munkásoknak

folyósított összegre. Jelentős változásokat tartalmazott az 1973. január 1-én életbe léptetett 99/1972. Sb. törvény is, amely jelentősen megnövelte a családi pótlék összegét, növelte a progressziót és a kifizetés feltételeként szabta meg, hogy azt kizárólag a gyermekek javára lehet fordítani /30/. A legnagyobb ugrást a 2. gyermeknek fizetett összeg jelenti /több, mint kétszeresét kapja az 1. gyermekének/, de a 3. gyermekig még folytatódik az emelkedés.

Mivel 1973-ban az átlagkereset 2 100 korona volt, három gyermek után a szülők egy kereset 42 %-át kapták. Az átlagos családi pótlék havi 203 korona, egy gyermek eltartási költsége pedig 580 korona lehetett. Így az állam a költségek mintegy 35 %-át fedezte. Mivel a kiadások a gyermek életkorától is függenek, pl. a második gyermek 5 éves korig történő felnevelésének költségeit 80 %-ban fedezték, a harmadik és a negyedik gyermekét pedig teljes egészében.

1979-ben az összeget tovább emelték minden gyermek esetében egységesen 50 koronával /31/.

Jugoszláviában is fizettek családi pótlékot már a háboru utáni években is, de inkább szociális, mint népesedéspolitikai megfontolásból, hisz a kisebb jövedelmű családok kapták a gyermekek számától függő összegben. A családok ilyen támogatása később sem lett általános. Jelenleg minden köztársaság és autonóm tartomány saját jogszabályt hozhat. Az első rendelkezéseket az alacsony fertilitású köztársaságok hozták, amelyeknek szociális és demográfiai jelleget is adtak.

Lengyelországban a születési arányszámok az elmúlt évtizedekben nem csökkentek olyan mértékben, mint a

többi országban. A családi pótléknak tehát nem tulajdonítottak akkora szerepet, mint pl. Magyarországon. Ugy tűnik, inkább szociális juttatásnak tekintették az 1950 körüli években, mert csak azoknak a családoknak fizették, amelyekben az egy főre jutó átlagkereset 1 000 /később 1 400/zloti alatt volt. Ez a pótlék 1955-ben az átlagos nettó bér 17 %-át tette ki. Ezekben az években az 1. és a 2. gyermek után azonos összeget fizettek, a 3. gyermektől kezdve jelentősebben emelték. A három gyermek utáni családi pótlék a havi átlagkereset 27 %-át jelentette. Az ezt követő években történt emelések nem tartottak lépést a fizetések növekedésével, mert 1969-ben az átlagos nettó bérnek kb. a 9 %-a lehetett. Az egymást követő reformok során a gyermekek számának növekedésével párhuzamosan a progresszió egyre jobban nőtt. Egy 1981-ben kiadott rendelkezés értelmében a családokat az egy családtagra jutó jövedelem alapján három csoportra osztották és az egyes csoportokon belül eltérő összegű pótléket állapítottak meg /a ll. táblázat a középső csoportba tartozó családoknak kiutalt összegeket tartalmazza/ /32/. Pl. 2 gyermek után az első kategóriában 600, a másodikban pedig 400 zlotit fizetnek. Az egyes kategóriákon belül a gyermekszám növekedésével párhuzamosan történik a pótlék emelkedése. A támogatás összege a 4. gyermekig emelkedett, aki a 3. gyermekének több, mint kétszeresét, az elsőnek pedig a négyszeresét is meghaladó összegét kapja.

A családi pótlék összegét Magyarországon is többször megváltoztatták az elmúlt évtizedekben. Bár ezek a rendelkezések talán ismerősek, a fontosabb intézkedéseket a nemzetközi összehasonlítás lehetőségének biztosítása érdekében idézzük fel.

A felszabadulás után először /1946-ban/ a munkások családi pótlékairól intézkedtek, amelynek összegét a gyermekek számának növekedésével párhuzamosan progresszív formában határozták meg. Egy évvel később összegét felemelték, de a progressziót megszüntették, majd 1948-ban újabb emelés és a gyermekeként növekvő rendszer visszaállítása következett. Jelentős növekedés történt az alapösszegben és a progresszió mértékében is a már többször idézett 1004/1953 /febr.8./ sz. MT határozat meghozatalával is, de az szüntette meg az első gyermek után fizetett családi pótlékot is /amit csak 1983. júliusában kezdtek újra fizetni/. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok pótléka lényegesen eltért a munkásalkalmazotti családokétól. /Csak három gyermek után kaptak, de lényegesen kisebb összegben, mint a többi társadalmi csoportban és azt is csak a gyermek 10 éves koráig. 1966. júniusától fizették a kétgyermekeseknek is a gyermekek 14 éves koráig és összegét is megemelték némileg./ 1955-ben a kétgyermekes munkás-alkalmazotti családokban a családi pótlék a gyermekekre fordított kiadásoknak alig több, mint tized részét fedezte /33/. Az 1974. júniusában életbe léptetett rendelkezések szerint a két gyermek utáni pótlék összegét 400-ról 600 forintra emelték, a tsz tagokét pedig 300 forintról 500-ra növelték. /Ez az összeg a gyermeknevelés költségeinek mintegy 15 %-át fedezhette./ Az új társadalombiztosításról szóló törvény hatályba lépésétől /1975. július 1./ a családi pótlék már azonos összegben járt minden családnak /a tsz tagoknak is/ azonos számú gyermek esetében. Később is többször emelték a pótlék összegét, bár gyakran csak az áremelések kompenzációs összegeivel. /1979-ben két gyermek után 720 Ft-ot fizettek, a 3. és a további gyermekek után pedig gyermekeként 380 Ft-ot. A KSH felmérései szerint egy gyermek fogyasztása havonta átlagosan 1400-1800 Ft-ba került 1978-ban/.

12. A családi pótlék havi összege Magyarországon 1983.
július 1-től /Ft./

Gyermekek száma	Gyermekenként	Összesen
Első gyermek után	300	300
Két "	600	1 200
Három "	660	1 980
Négy "	660	2 640
Öt "	630	3 150
Hat "	610	3 660

Az NDK-ban 1958 alkalmazott rendszer szerint a családi pótlék összege független a szülők társadalmi helyzetétől és jövedelmétől, azt csak a gyermekek száma befolyásolja. A gyermekek 15 éves koráig jár, de ha továbbtanul, akkor 18 éves koráig kapja. A pótlékok összegét viszonylag alacsonyan állapították meg. Az első három gyermek után 20-20 márka, majd utána progresszíven nőtt az 5. gyermekig. Azóta a 2. és a további gyermekek után járó pótlék összegét többször emelték.

Romániában az 1950-es évek elején minden gyermek után 40-60 leit fizettek havonta a városi területeken és 30-50 leit falun a 4. és a további gyermekek után /106.sz. rendelet, 1950. április 29. és 339. sz. rendelet, 1953. augusztus 27./.. Ez a rendszer 1956-ban megváltozott és azóta a családi pótlék összege függ a szülők jövedelmétől. Ezek a rendelkezések azonban még nem vonatkoztak a

tsz tagokra, akik ilyen juttatást csak 1972. január 1-től kapnak. Amíg ezekben az években kb. 50 leit fizettek átlagosan a gyermekek után, az 1960-as években már 100 lei körüli összeget. 1966 őszén Romániában széleskörű népese-
déspolitikai akcióprogramot hirdettek és ennek keretében rendezték ismételten a családi pótlékot is. 1967-ben a háromgyermekesek családi pótléka az átlagbér 25 %-a volt. Az 1971. évi 275. sz. rendelet szerint a munkások- és alkalmazotti családok - a gyermekek 16 éves koráig - családi pótlékot kapnak. A pótlék összege nemcsak a gyermekek számától, hanem a szülők jövedelmétől, lakhelyétől /város, falu/ és foglalkozásától /alkalmazott vagy mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja/ is függ. Falun az alkalmazottak részére a családi pótlékok az összes jövedelemcsoportban 50 lei-jel alacsonyabbak. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagoknak minden gyermek után 16 éves korig 50 leit fizetnek 1972. január 1-től /35/. 1977-ben általánosan mintegy 30 %-kal emelték az alkalmazottak családi pótlékát. Az 1979. április 1-től kezdődő rendszer alapján a havi jövedelmeknek öt szintjét alakították ki és ezen belül különbséget tesznek még a szülők lakhelye /város, falu/ és környezete /3 féle kategória/ között is. Táblázatunk a városban élő, középső jövedelemkategóriába /2 051 - 2 500 lei A/körzet/ sorolt családok pótlékainak összegét tartalmazza. A falun élő családoknak fizetett pótlékok annál kisebb összegűek és a magasabb jövedelműek kevesebb segélyt kapnak, mint akik alacsonyabb keresettel rendelkeznek /36/. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok ettől eltérő rendszerben kapják pótlékaikat. A gyermekeknek szánt állami pótlék folyósítása a szülő munkahelyi magatartásától is függ. Ha pl. havonta 3 munkanapot igazolatlanul hiányzik, akkor abban a hónapban nem részesülhet családi pótlékban. De nem kapja meg akkor sem, amikor fizetés nélküli szabadságot vesz ki. Ugy tűnik, hogy a csa-

ládi pótlék kifizetését is fel kívánják használni a munkafegyelem növelésére és a nagyobb munkateljesítményekre való ösztönzésre.

A Szovjetunióban 1936. június 6-i rendelet volt az első olyan jelentős kormányzati aktus, amely az anyák védelmével és a nagy családok támogatásával foglalkozott. Bevezette a családi segély első programját, de azt csak a nagycsaládok kapták. Öt évig folyósítható segélyt biztosított a 7. és minden további gyermek után. 1944-ben a népesedéspolitika terén lényeges változásokra került sor, amiben jelentős szerepe lehetett a nagyarányú háborús népvesztéseknek is. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége 1944. június 8-án rendeletet hozott a terhes nők, a sokgyermekes és egyedülálló anyák részére nyújtott államsegély növeléséről, az anya- és csecsemővédelem fokozásáról, érmekek alapításáról stb. A rendszeres havi családi pótlékot a 4. gyermektől kezdve fizették a gyermek betöltött öt éves koráig. Mivel a családi pótlékhoz adómentesség is járt, a kétféle kedvezmény együtt az átlagos bér 30 %-át is elérhette. Az egyedülálló nők már az első gyermek születésével kezdődően havi támogatásban részesültek, amíg a gyermek be nem töltötte az 5. életévét. 1947-ben az eredeti rendelet által biztosított pótlék összegét mintegy 50 %-kal csökkentették. A családok pénzügyi támogatásának ez a módja a munkabérnek már ismertetett funkciójából adódott egyrészt, másrészt pedig abból a feltevésből, hogy a jelentős mérvű családi pótlék zavarná az alapbér ösztönző hatását. A családi pótlék bővítésének ellenzéke gyengülőben van, amióta a népesedési problémák egyre nagyobb területre terjednek. Az SZKP XXIV. Kongresszusa határozatainak értelmében a sokgyermekes és az alacsonykeresetű családok életkörülményeinek javítására bevezették a csa-

ládi pótlékot azoknál a családoknál, ahol az egy családtagra eső jövedelem nem haladta meg az 50 rubelt. A születési arányszámok nagyarányu területi különbségei miatt már évek óta vita tárgya a Szovjetunióban is az ország-részenként különböző családi juttatások bevezetése.

A családi pótlék jelentőségét az abszolút összegnél reálisabban is kifejezhetjük úgy, ha a szülők fizetéséhez /a család jövedelméhez/ vagy a gyermek eltartási költségeihez viszonyítjuk.

Mivel a vizsgált országok a munkások és az alkalmazottak átlagkeresetére vonatkozó adatokat rendszeresen közlik, a családi pótlék összegének az apa /a főkereső/ átlagkeresetéhez való viszonyát meghatározhatjuk és az nemzetközileg is összehasonlítható mindazoknál az államoknál, amelyekben a családi pótlék összegének megállapításánál a szülők jövedelmét nem veszik figyelembe. Hazánkban 1980-ban a három gyermek után fizetett összeg a főkereső keresetének kb. 50 %-a volt /1966-ban kb. 30 %/ /37/. Bulgáriában is a miénkhez hasonló arányszám /54 %/ alakult ki, az NDK-ban pedig lényegesen alacsonyabb. Csehszlovákiában 1959-ben a 3 gyermekes családoknál megközelítette az alapbér 25 %-át, 1973-ban pedig 42 %-át. A többi állam nagyon differenciált rendszere az adatok reális összehasonlítását nem teszi lehetővé.

Mások úgy vélik, a családi pótlékot a család jövedelméhez kell viszonyítani, nem az apa fizetéséhez, mert a többkeresős családoknál /és ezek aránya igen magas, talán a többség/ ez az arányszám azt mutatja meg, hogy egy bizonyos számú gyermek utáni pótlék a család jövedelmében mekkora szerepet játszik. Reálisabb lenne ez az arányszám azért is, mert a jövedelem nemcsak a család anyagi helyzetét határozza meg, hanem a gyermeknevelés költségeit is.

Ha férj és feleség is dolgozik, a pótlékok majdnem feleannyiak, és ezzel együtt a család növelésére való ösztönzés ereje is csökken. Ebben a kérdésben nem sok adat áll rendelkezésre, de rendelkezésre áll néhány újabb statisztika a fogyasztási kiadásokról. Ezeknek az adatoknak az összehasonlíthatósága természetesen rendkívül korlátozott azoknak a családi kiadásokkal kapcsolatos vizsgálatoknak célkitűzése és megfigyelési köre tekintetében fennálló különbségei miatt, amelyekre támaszkodnak. De így is kitűnik az adatokból, hogy e pótlékok igen kis százalékát jelentik a családi jövedelemnek.

E tekintetben is utalni kell a szülők életkorának jelentőségére. Mivel a jövedelem igen nagy mértékben függ a munkában töltött évek számától, az idősebb szülők jövedelmének a családi pótlék kisebb hányadát jelenti, mint a fiatalabbakénak.

Gyakran alkalmazott mutatószám az, amikor a pótlékot a gyermekek eltartásához szükséges összeg százalékában fejezzük ki. Ez mutatja talán a legpontosabban az állami hozzájárulás mértékét ahhoz a gazdasági teherhez, amibe a gyermek eltartása kerül a szülőknek. Az ilyen viszonyítás gyakran meggyőzőbb lehet, mint az ingyenes vagy a kedvezményes juttatások széles skálája. Az ideális talán az lenne, ha fedezné a családnak a gyermekneveléssel kapcsolatos tisztán gazdasági jellegű kiadásait. Ez azonban szükségszerűen azt jelentené, hogy a család jövedelmétől függően kellene meghatározni, hisz a gyermeknevelésre fordított összeg függ a család anyagi lehetőségeitől. A társadalom azonban gyakorlatilag még sehol nem egyenliti ki teljesen ezeket a költségeket, mert számít a családok természetes gyermek utáni vágyára. Még sem lehet közömbös ennek az arányszámnak az ala-

kulása, mert a hatékonyságot ez is jelentősen befolyásolja. Csehszlovákiában 1959-ben az 1-3 éves gyermekekre eső havi kiadást 313 koronában állapították meg, a családi pótlék pedig a 3. és a további gyermekeknél 260 korona volt. 1967-ben az állami hozzájárulás mértékét 50, 1978-ban /a gyermek 5 éves koráig/ pedig kb. 80 %-ra becsülték. Magyarországon ez az arány az 1950-es években mintegy 10 % lehetett, az 1960-as évek második felében a családi pótlék a gyermeknevelés alapvető szükségleteinek a kétgyermekes családoknál közel egyharmadát, a három- és többgyermekeseknél pedig mintegy felét fedezte. 1975-ben a költségek /havi 1 240 Ft./ 23 %-át jelentette az átlagos összeg /290 Ft. kb./, 1978-ban pedig 20 körül lehetett /38/. Egy, a napokban közölt tanulmány szerint 1980-ban a családok - személyes jövedelmeikből - a gyermekekre átlagosan 2 140 forintot költöttek: egy gyermek esetén ennél többet, két gyermek esetén 15, háromnál pedig 25-30 százalékkal kevesebbet. A családi pótlék 1970-ben 8, 1975-ben 14, 1983-ban pedig 19 %-át fedezte a gyermekenkénti családi költségeknek /39/.

A Szovjetunióban, A.J. Kvasa adatai szerint egy gyermek eltartása egy éves koráig havonta 1962-ben kb. 46 rubel, idősebb gyermeknél 52 rubel lehetett. A rendszeres támogatás csak igen kis mértékben fedezi az eltartás költségeit, még akkor is, ha a gyermek bölcsődébe vagy óvodába jár. A Munkaügyi Kutató Intézet által végzett felmérés szerint a kétgyermekes családoknak a minimális fogyasztási színvonal biztosításához 203 rubelra volt szükségük. Ekkor az átlagbér valamivel kevesebb volt havi 100 rubelnél. Az adatokat értékelve egy, a Voproszú Ekonomiki-ben /1969. 5. sz./ megjelent cikk megjegyezte: "Még lehet, hogy e számításokon alapuló feltevések ellentmondóak, mégis azt mutatják, hogy ha mindkét szülő összszövetségi át-

lagbért kap, a következő gyermek komoly anyagi nehézségeket okozhat."

A különböző arányszámok összehasonlításából sem tudjuk azonban meghatározni a családi pótléknak azt a szintjét, amely hatékony ösztönzője lehet a 2. vagy a 3. gyermek vállalásának.

Ugy vélem, itt is hangsúlyoznunk kell a családi pótlék reálértékének fenntartásához fűződő érdekek fontosságát. Az állam megváltoztathatja a népesedéspolitika célját, eszközeit, vagy a különféle juttatások összegét, de a családoknak nincs módjuk meglévő gyermekeik számának korrigálására. A kormánypolitika hitelét, hosszutávú hatását a különböző juttatások értékállandósága alakítja ki ezen a területen is. Ezt felismerve, minden országban rendszeresen emelik a családi pótlék összegét, néhány országban /pl. Norvégiában, Hollandiában/ évente hozzáigazítják a megélhetési költségekhez.

Itt is utalni kívánok azonban arra, hogy a családi pótlék a népesedéspolitika gazdasági eszközeinek csak egyike minden országban, amelynek jelentősége különböző. Ezekből az adatokból tehát nem lehet a népesedéspolitika egész eszközrendszerére általánosítható következtetéseket levonni.

3. A népmozgalmi jelenségekkel kapcsolatos adóztatásról

A népesedéspolitika közvetlen gazdasági eszköze lehet az adó is, amit azoknak kell fizetniük, akik a társadalom által meghatározott demográfiai célt /pl. a házasságkötés/ a kívánatos gyermekszám stb./ nem valósították

meg, vagy arra nem a megfelelőnek tartott életkorban került sor. Ilyen rendelkezéseket már a római jog is tartalmazott és több ország népesedéspolitikájának ma is jelentős eszköze.

Egyik közvetlen célja gazdasági természetű. Kisdolgozói úgy vélik, hogy azok, akik nem nevelnek gyermekeket, járuljanak hozzá a többgyermekes családok gyermekeinek neveltetési költségeihez, hisz ezek a költségek őket is terhelnék, ha anyagi vagy más okból nem vonnák ki magukat a családalapítás, illetve saját gyermekek felnevelésének kötelezettsége alól. Így a különböző számú eltartottakról gondoskodó családok gazdasági körülményeinek kiegyenlítését segítheti elő.

A másik célkitűzése inkább erkölcsi jellegű, mert úgy vélik, hogy egyértelműen kifejezésre juttatja a társadalom magatartását azokkal szemben, akik valamilyen okból nem vesznek részt a népesség ujratermelésében.

Kétféle formája terjedt el:

Az egyik módszer adóelengedést /adómérséklést/ jelent, amikor - a gyermekek számától is függő - összeg fizetése alól mentesítik a családot. E mentesítés a családi pótlék szerepét tölti be, mert a társadalom ezzel csökkenti a család gazdasági terheit. Az elengedett adó összege rendszerint a gyermekek - eltartottak - számával /progresszive/ nő.

A másik módszer szerint egy meghatározott életkoron felüli egyedülállókat és gyermekteleneket adófizetésre kötelezik. Ennek összege általában a jövedelemmel arányos, de néhány esetben az a-

dózók életkorától is függ. Általában olyan életkortól kezdve kötelezik az egyént adófizetésre, amikortól a kívánt gyermekszám még elérhető, hisz ennek az intézkedésnek a legfontosabb célja a termékenység növelése.

Utalni kell azonban arra is, hogy amíg nem tudunk különbséget tenni a szándékos és a szándéktól független meddőség /egyedülélés/ között, az adók vagy más gazdasági hátrányok a nőtlenekre, a hajadonokra és a terméketlen családokra kétszeresen terhesek. A fiziológiailag meddő pároknak nemcsak jövedelmüket csökkenti ez az intézkedés, hanem még hangsúlyozza is betegségüket.

Az ilyen adóknak a házasságkötésre és a termékenységre gyakorolt hatását lemérni nem tudjuk. Valószínű, hogy közvetlen ösztönzést nem adnak, hanem inkább pénzügyi eredményük lehet a jelentősebb, hisz abból támogatni lehet a többgyermekes családokat.

A népesedéspolitikának ezt az eszközt több szocialista országban is alkalmazzák. Bár a cél mindenhol ugyanaz, az alkalmazás módja nagyon sokféle változot mutat.

Az ilyen célú adók bevezetésére a Szovjetunióban már az 1920-as években sor került. Az erre vonatkozó rendelkezések azóta már többször változtak. 1971-ben elérhette a jövedelem 6 %-át.

Bulgáriában 1968. február 1-től kezdve a gyermektelen magánosok és özvegyek minden adóköteles bevételük utáni adója /21-30 éves korukban/ a jövedelem 5 %-a, az ennél idősebbeknél pedig a jövedelmük 10 %-a. Házas-

párok a házasság első két éve alatt nem fizetnek adót. Ezután négy évig 5 %-ot, majd ezt követően 10 %-ot, ha gyermekük még nem született /40/. 1977. november 1-től az adómentes minimumot 80-ról 100 levára emelték.

Csehszlovákiában az adót a dolgozó jövedelme, kora és az általa eltartott személyek száma alapján állapították meg. Az adómérséklés a gyermekek számával párhuzamosan és progresszív mértékben nő. /Ha annak a családnak adóját 100-nak tekintjük amelyben két eltartott van, akkor pl. az eltartott nélküli család adója 160, a négy eltartottal rendelkezőé 50 stb. /41/. A nyugdíjasok adóztatását 1976-ban szüntették meg.

Magyarországon az 1004/1953. Mt. határozat bevezette a gyermektelenek adóját. E rendelkezés értelmében a gyermekkel nem rendelkező 25-50 éves férfiak és a 20-45 éves nők /1954-ben az alsó korhatárt 22 évre emelték/ jövedelmük 4 %-át kitevő összeget voltak kötelesek fizetni. Ezt az adónemet 1957. január 1-vel eltörölték.

Az NDK-ban az 1952. évi 7. sz. törvényerejű rendelet vezette be a házasságon kívül maradt és a gyermektelen férfiak és nők megadóztatását.

Az adózásra vonatkozó rendelkezések többszöri változtatására került sor Romániában is. 1954-ben /153. sz. rendelet/ 30 %-kal csökkentették azoknak a dolgozóknak az adóját, akik háromnál több személyt tartanak el. A 25 éven felüli, egyéni jövedelemmel rendelkező gyermektelen nők és férfiak adói 10-20 %-kal magasabbak, mint a gyermekeké, függetlenül attól, hogy házasok-e vagy sem /45/. Az 1966. évi népesedéspolitikai rendelkezések a gyermektelenségi adó összegét jelentősen megemelték.

Az adómérséklés vagy megszüntetés következtében tehát ezekben az államokban egyfajta kedvezményt kapnak a házasságra lépők és az első gyermeküket szülő nők /családok/ is. Ahol pedig az első gyermek után is fizetnek pótlékot, a két forrásból származó támogatás összege magasabb lehet, mint a 2. gyermek után járó kedvezményké.

VII. AZ ALKALMAZÁSBAN ÁLLÓ NŐK GYERMEKVÁLLALÁSÁT MEGKÖNNYÍTŐ INTÉZKEDÉSEKRŐL

Mivel úgy tűnik, hogy a nők demográfiai funkcióinak teljesítésében leginkább munkavállalása befolyásolja, a demográfiai elemzésekben erre az összefüggésre figyelmet kell fordítani.

A vizsgált időszakban lezajlott társadalmi és gazdasági változások egyik jelentős elemének tekinthetjük a nők foglalkoztatásának emelkedését, a férfiakét megközelítő gazdasági aktivitásának kialakulását. A nő azonban különleges munkaerő, amely többféle sajátossággal rendelkezik, amelyek közül témánk szempontjából most generatív funkciója, a gyermekszüléssel és a gyermek felnevelésével kapcsolatos kötelezettségei a legjelentősebbek. Annak érdekében, hogy összeegyeztethessék anyai és dolgozó női kötelezettségeiket, munkajogi helyzetüket a férfiakétól eltérően kell szabályozni.

A munkaügyi szabályozásnak egyrészt a nők biológiai adottságaira, másrészt anyai szerepükre kell tekintettel lenni. Az előbbi inkább munkakörük elhatárolását /az állapotos nőt tilos veszélyes, vagy egészségtelen munkával megbizni, terhessége alatt és gyermekének megszülte után egy ideig nem bocsátható el stb./, az utóbbi pedig a gyermekneveléssel összefüggő munkaidőkedvezmények biztosítását jelenti. A társadalombiztosítás keretében pedig terhességével összefüggésben lévő betegség esetén is ingyenes vagy kedvezményes orvosi és kórházi ellátásában, szülés esetén pénzbeni segélyben, nyugdíj-kedvezményben, családi pótlékban stb.-ben részesíthető.

Ezek közül a megkülönböztetett intézkedések közül több gazdasági természetű, mert vagy anyagi jelle-
gű kedvezményt jelent, vagy pénzbeli támogatást. Amelyek
fontosabbak vagy amelyeket a szakemberek eltérően itél-
nek meg, röviden áttekintjük.

1. A szülési szabadság

Az újszülött első életszakaszában az anya köz-
vetlen közreműködése a gyermek gondozása, egészségének
megóvása és táplálása érdekében nélkülözhetetlen. A cse-
csemő életének ebben az időszakában az anyasághoz kapcso-
lódó kedvezményeket a gyermek biológiai-fiziológiai szük-
ségletei indokolják. E szempontokat a társadalom azzal
honorálja, hogy a kereső tevékenységet folytató anyáknak
szülési szabadságot biztosít és erre az időszakra fizeté-
sükkel azonos, vagy azt megközelítő összegű segélyt folyó-
sit.

A szülési szabadság /pontosabban terhességi,
gyermekágyi és szülési szabadság, illetve segély/ hossza
és a kapott segély összege változhat a szülések és a mun-
kában töltött évek számától függően is.

Bulgáriában a szabadság hosszát /17-26 hét/ és
a kapott segély összegét a gyermekek száma is befolyásol-
ja. Csehszlovákiában ilyen címen már 1920-ban is kaptak
szabadságot /6 hetet/ a munkaviszonyban álló nők. Ezt
1948-tól /99/1948. Sb. Nemzeti Bizottsági törvény/ 18 hét-
re növelték, majd 1964-től 22 hétre emelték /58. sz. tör-
vény/. A két éve dolgozó anyáknál a kereset 75, az ennél
régebben alkalmazásban állóknál pedig a kereset 80 %-a

volt a segély összege. 1968-ban a szabadság is hosszabb lett /26 hét/ és nőtt a segélyként kapható kedvezmény is /90 %, 88. sz. rendelet/. A többgyermekeseknél a szabadság hossza elérheti a 35 hetet is. Jugoszláviában 1971-től az első gyermeknél 16, a többinél pedig 18 hetet biztosítottak, amit 1977-től 210 napra emeltek. Lengyelországban az 1972-ben engedélyezett 12 hetet 1979-ben 16 hétre növelték az első és 18 hétre a többi gyermeknél. Magyarországon is többször meghosszabbították időtartamát, ami jelenleg 26 hét és erre az időszakra az anya fizetésével azonos összegű segélyt kap. Az NDK-ban 1950-ben a dolgozó nő fizetett szülési segélyre jogosult 6 hétig a szülés előtt és 8 hétig utána. Ezt 1972-ben 18, 1976-ban pedig 26 hétre növelték. Ez alatt az időszak alatt az anya átlagbérének megfelelő összeget kap segélyként /43/. Romániában a szülési szabadság hosszát 1974-ben 112 napra emelték. Összege a gyermekek számától, az anya lakhelyétől és jövedelmétől függ /a korábbi keresetnek kb. 85 %-át éri el /. A szülési szabadság biztosításának hosszu multja van a Szovjetunióban is. Lenin már 1912-ben beszélt róla az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Kongresszusán és ennek nyomán bekerült a Párt 1917-es programjába is. A Szakszervezetek Elnökségének 1955. évi szabályzata szerint a segély 56 napig folyósítható, amit a Szovjetunió Minisztertanácsa 1973-tól 4 hónapra emelt, amely időszakra a dolgozó nő teljes fizetését megkapja /44/, függetlenül attól, hogy mennyi ideig dolgozott.

A szülési szabadság hosszának és a kifizetett segély összegének növelésével minden országban lehetővé kívánták tenni azt, hogy az anya minél több időt együtt tölthessen gyermekével és azt anyagi gondok miatt ne kelljen megrövidíteni.

2. A gyermekgondozási szabadság

A szülés idejére biztosított és folyamatosan hosszabbított szabadság, bár sokat segített a családon, nem oldotta meg a gondozásra szoruló gyermekek ellátását.

Az újszülött élete első heteiben az anyja gondozását igényli, később a gyermek ellátása, nevelése egyre inkább felosztható feladattá válik a szülők, nagyszülők és a társadalom között.

Fokozatosan csökkent az unokát gondozó, más munkát már nem végző nagymama értékes alakja, hisz az ilyen koru nők jelentős hányada még dolgozik, amikor unokáik már bölcsődés koruk. De nehezíti közreműködéseiket az elmúlt évtizedekben lezajló nagyarányú migráció is, hisz a nagyszülők földrajzilag távol kerültek unokáiktól. A családi nevelés lehetőségeinek szűkülése következtében fokozódott a társadalmi gondoskodás szerepe. Ennek egyik formája a bölcsőde. Ismeretes azonban, hogy azok befogadóképessége és földrajzi elhelyezése a gyermekek illetve az anyák kis hányadának jelent csak megoldást. Ezért az anyák többségének egyéb megoldásokról kellett gondoskodniuk, ha tovább akartak dolgozni.

Ennek egyik formája a fizetés nélküli szabadság igénybevétele volt. Ezt minden ország rendelkezései lehetővé is tették, bár eltérő feltételek mellett. Bulgáriában ennek hossza /8-12 hónap/ a gyermekek számától függött, 1979-től azok az anyák, akik gyermekük 3 éves koráig otthon maradtak, havi 100 leva segélyt kaptak /a minimális bér akkor 100 leva volt/. Csehszlovákiában egy

éves fizetés nélküli szabadságot lehetett kivenni, amit 1968-ban két évre emeltek, de ezt a lehetőséget az anyáknak csak mintegy 50 %-a vette igénybe /1969-ben/, valószínűen a keresetkiesés miatt. Jugoszláviában engedélyezik, hogy - az igénybe vehető szabadság egy részében - az anya félmunkaidőben munkát vállalhasson. Lengyelországban is kérhetett az anya fizetés nélküli szabadságot gyermeke 3 éves koráig. 1969-ben kb. 40 000, később 100-150 ezer anya vette ezt a lehetőséget igénybe, lényegesen kevesebben, mint amennyien erre jogosultak lettek volna. Az NDK-ban már 1950-től kezdve lehetővé tették az anyáknak, hogy gyermekük egy éves koráig fizetés nélküli szabadságot kérhessenek. Hasonló a helyzet a Szovjetunióban is. Az elmúlt években az anyáknak egyharmada a gyermeknek csak 4-9 hónapos koráig maradt szabadságon.

A gyermek megjelenésével a családban már önmagában is csökken az egy főre jutó jövedelem. Ha pedig emiatt az anyának még fizetés nélküli szabadságot is ki kell vennie, a családoknak csak kis hányada vállalhat több gyermeket. A szülési arányszámok csökkenésében jelentős szerepe lehetett annak, hogy a gyermekvállalás a családok többségétől anyagi áldozatot /is/ követelt. Ezért keresni kellett olyan lehetőségeket, amelyek lehetővé teszik minden bölcsődés kora gyermek gondozását úgy, hogy közben a szülőkre nem rónak nagy anyagi terheket és nem csökkentik a gyermekszülési kedvet.

A szülési arányszámok csökkenésének megállapítása és a családok gyermeknevelési gondjainak enyhítése érdekében egy új intézkedés kidolgozására és bevezetésére került sor hazánkban. Az MSZMP IX. Kongresszusán a Központi Bizottság gyermekgondozási szabadság bevezetésére

tett javaslatot. Ennek értelmében az 1967. január 1-e után született gyermek anyja /a 3/1967./I.29./ Korm. sz. rendeletben meghatározott feltételek esetén/ a szülési szabadság lejártától a gyermek két és fél éves /majd három éves/ koráig havonként fizetett segélyben részesülhet, ha gyermekgondozási szabadságot vesz igénybe. Ezt a lehetőséget az érdekelt családok többsége nagy örömmel fogadta és a segélyt igénybe vevők száma gyorsan nőtt. Az 1970-es években már az anyáknak kb. 80 %-a bölcsődés kora gyermekével maradt hosszabb-rövidebb ideig. Sokuk számára ez a rendszer tette lehetővé a gyermekvállalást, mert - bölcsőde vagy a gyermeket gondozni tudó családtag hiányában - választaniuk kellett volna a gyermek és a kereső tevékenység között. De nagyfoku biztonságérzetet adott azoknak az anyáknak is, akik gyermeküket bölcsődébe adták és azok nem tudták a közösséget megszokni. Már 1968-ban kétszer annyi gyermekgondozási szabadságon lévő anya gondozhatta otthon gyermekét, mint amennyit felvehettek a bölcsődékbe. /Növeli gazdasági és pedagógiai értékét az, hogy ezek az anyák pl. 1974-ben a 220 ezer bölcsődés kora gyermekük mellett több mint 100 ezer óvodás és iskolás kora gyermeket is otthon gondozhattak és nevelhettek./ A segély összege a szülők keresetétől nem függ, csak a gyermekek számától.

A gyermekgondozási segélyt igénybe vevőkről rendszeresen közzétett adatokból kitűnt, hogy az anyák különböző csoportjai nem azonos arányban és nem azonos ideig veszik igénybe. Mivel az alacsonyabb keresetűek és képzettségűek számára vonzóbb, a fizikai munkát végző anyák nagyobb hányada és hosszabb időre maradt otthon gyermekével, mint a többi. A gyermek ellátása, gondozása az anyának rendszerint annál problematikusabb, minél nagyobb örömet talál munkájában, minél inkább érzi azt - pusztá

pénzkereset vagy időtöltés helyett - élete tartalmának vagy céljának. Mivel ez a szakképzettséggel rendelkező nőknél fordul elő gyakrabban, közülük maradnak otthon kevesebben és ők mennek vissza munkahelyükre korábban. Bizonyára közrejátszik ebben az is, hogy a képzetebb, a nagyobb keresetű nők jövedelemkiesését a gyermekgondozási segély csak kisebb mértékben pótolhatja.

Ezek az intézkedések széleskörű, máig tartó szakmai és ideológiai vitákat váltottak ki hazánkban és külföldön egyaránt. Az alapvető kérdés az, hogy az ilyen koru gyermekek gondozásának megvalósítására a gyermeknevelés további társadalmasítása vagy az anyáknak a foglalkoztatottság alóli felmentése lenne-e a kívánatosabb vagy az eredményesebb.

Az egyik csoport véleménye szerint a család a gyermek szocializációjának alapsejtje, amelynek jelentőségét tulbecsülni lehetetlen. A közvetlen szülői gyengédség és gondoskodás biztosíthatja azt az érzelmi légkört, amelyre a gyermeknek - a kiegyensúlyozott fejlődéséhez - oly nagy szüksége van, különösen az első életéveiben. A gyermeknevelési szabadság /akár fizetett, akár fizetés nélküli/ azt is kifejezi, hogy a társadalom elismeri, a korábbinál jobban értékeli az asszony otthoni, gyermekei mellett abban az időszakban végzett munkát, amikor velük a legtöbb egészségügyi és pszichológiai probléma lehet. A reprodukció nagy mértékű csökkenése hívta fel a figyelmet arra, hogy - mivel a gyermeknevelés és gondozás hagyományos lehetőségei megszűntek - a nő a társadalom sokoldalú segítsége nélkül nem felelhet meg egyidejűleg valamennyi funkciójának. A körülmények gondos mérlegelése után, a munkaerőpolitika érdekeivel szemben a népesedéspolitikának kellett elsőbbséget adni. A jövő nemzedék biz-

tosítása érdekében elkerülhetetlen, hogy a kereső foglalkozással rendelkező anyák egy időre megszakítsák ezt a tevékenységüket és elsősorban gyermekeikkel foglalkozzanak. Ugy tűnik, az anyaság közszolgálatná vált, a társadalom érdekében végzett munkává, amelyet nemcsak erkölcsileg kell ezért honorálni, hanem anyagilag is racionálissá kell tenni. A. Szoboljev már 1964-ben hangoztatta: "eltekinthetünk különböző szempontoktól, sok filozófus és szociológus úgy tartja, hogy azokat az asszonyokat, akiknek 3 évesnél kisebb gyermekük van, fel kell menteni minden foglalkoztatottság alól. A társadalomnak magára kell vállalnia a gyermek és az anya ellátását a nő által végzett funkció fontossága miatt." Hasonló véleményen volt Kvasa is: "Nem lenne-e előnyösebb a sokgyermekes anyáknak, akiknek három vagy több gyermekük van, átlagkeresetüknek megfelelő segélyt adni azzal, hogy otthon neveljék őket ahelyett, hogy gyermekintézményekbe adnák?" /45/.

Számos, főleg ideológiai érveket sorakoztatnak fel azok a szovjet demográfusok is, akik más nézetet vallanak. Szerintük nem volna helyes olyan gyakorlati intézkedések kialakítását ígérni, amelyek lényegében arra irányulnának, hogy az anyaságot többé-kevésbé egy hivatásos tevékenység rangjára emeljük és azt a társadalom részéről anyagilag honoráljuk. De volt olyan álláspont is, amely szerint az a nő, aki otthon marad, feláldozza karrierjét gyermekeiért. Ugy vélik a "fizetett anyaság" megvalósítása nem biztosítja a születések számának jelentős és egyenletes emelését /46/. /A szovjet demográfusok nézeteinek ez a szemelvényes ismertetése is arra hívja fel a figyelmet, hogy gazdaságilag és társadalmilag mennyire összetett ez a probléma. De a nézetek sokféleségéből kitűnik az is, hogy fontos, alapvető demográfiai és pedagógiai problémák

még milyen kevésbé tisztázottak a szakemberek előtt is./

Csehszlovákiában 1970-től gyermekgondozási segélyt kérhet és szabadságon maradhat gyermeke kétéves koráig az az anya, aki második vagy többedik gyermekét szülte. 1972-ben a jogosult anyáknak mintegy 90 %-a maradt otthon gyermekével egy évig /főleg az alacsony keresetű nők/, és kb. 75 %-uk kettőig /1954/1969 Sb. Törvény, 107/1971. Sb módosítja/ zömmel az alacsonyabb keresetű, szakképzettség nélküliek. A csehszlovák demográfusok szerint ez a kedvezmény a termékenységet kedvezően befolyásolta. Az NDK-ban a második és a többedik gyermek mellett maradhat otthon az anya a gyermek egyéves koráig és ebben az időszakban táppénzének megfelelő összegű segélyt kap. 1976-ban a jogosultaknak mintegy 40 %-a vette ezt igénybe. /Mint utaltunk rá, az NDK-ban a gyermekek igen nagy hányada bölcsődébe járhat./ Bulgáriában 1973-ban vezették be ezt a segélyezési formát, amelynek összege függ a gyermek korától és szülési sorszámától /a minimális bértől a teljes fizetésig terjedhet a gyermek egy éves koráig/. Ezt a szabadságot 1979-től meghosszabbíthatja a gyermek hároméves koráig, de erre az időszakra már csak havi 10 leva segélyt kap. Lengyelországban olyan javaslat készült, hogy e pótlékot egy évig fizessék az anyáknak /47/. Ez év márciusában arról olvashattunk, hogy a Szovjetunióban egy éves gyermekgondozási segélyt vezetnek be, amelyet meg lehet hosszabbítani további 6 hónapra, de arra fizetést már nem kaphat az anya /48/. Jugoszláviában /Szerbiában/ az egy éven aluli gyermek anyja jogosult fél munkaidőben dolgozni.

A szakirodalomban sokat foglalkoznak a különféle gyermeknevelési formák gazdasági következményeivel is, mert társadalmilag sem közömbös, hogy melyik megol-

dási lehetőség a hatékonyabb és a kevésbé költséges. A gazdasági szempontokkal összefüggésben megemlítik azt is, hogy egy bölcsődei férőhely havi állami dotációja 1 000 forint körül mozog, tehát lényegesen nagyobb, mint a gyermekgondozási segély havi összege. Egy 1980-ban írt tanulmány szerzője már azt állapíthatta meg, hogy a bölcsődében elhelyezett gyermek kb. 2 000 Ft-tal kap több állami támogatást, mint akit oda nem vettek fel, amit még csak növel az anya keresete /49/. Hazai adataink szerint tulajdonképpen munkából se esnek ki többen a GYES miatt, mert két bölcsődés gyermekre jut egy alkalmazott és mert a bölcsődés gyermekek megbetegedése gyakoribb. Hasonló tapasztalatokat szereztek Bulgáriában és Csehszlovákiában /50/. Az NDK-ban 1978-ban egy bölcsődei férőhely fenntartási költsége 2 000 márka volt, aminek a szülők csak egy töredékét fizették vissza /20-40 márka/. Urlanis szerint az iskoláskor előtti gyermekek átlagos havi költsége ezekben az intézményekben azonos a minimális bérrel a Szovjetunióban is.

A népesedéspolitika céljai nem lehetnek olyanok, amelyek szembeállítják egymással az anya és a gyermek érdekeit. A jelen lehetőségeit harmonikusan össze kell kapcsolni a távolabbi céljainkkal, tehát egységben kell vizsgálni a szülők és a gyermekek érdekeit. Közben anyagilag is biztosítjuk a gyermekek családi nevelkedését, fokozatosan tovább kell bővíteni a bölcsődei hálózatot, hogy a szülők a két lehetőség között valóban választhassanak. Mennyiségi és minőségi továbbfejlesztése társadalmi jelentőségű feladat továbbra is. Részben azért, mert biztosítani kell falun is a választási lehetőséget, másrészt pedig azért, mert a gyermekek jelentős hányadának a bölcsődei gondozás jobb lehet, mint az otthoni. A világszerte folytatott kutatások eredményeinek

felhasználása lehetővé tenné, hogy a bölcsőde az otthon melegét sugározza, a családi nevelésben pedig nagyobb szerepet kapjanak a gyermekgondozás tudományos elvei.

FORRÁSOK ÉS JEGYZETEK

- /1/ Molnárné, Venyige Julia: A szociálpolitika néhány kérdése közgazdasági nézőpontból
Közgazdasági Szemle, 1977. okt. 1137-1152.o.
- /2/ Vesztnyik Sztatyisztyiki, 1974. 5. 85-88. o.
- /3/ Kuznyecona - L. Sirokova: A jólét állandó növekedése a Szovjetunióban. /Ekonomicseszkije Nauki, Moszkva, 1982. 12. sz./ Ismerteti: Közgazdasági Szemle, 1983. jun. 757 o.
- /4/ dr.Klinger András: A népesedéspolitikai határozat eredményei, 1973-1979. /I/
Statisztikai Szemle, 1980. máj. 453-470.o.
- /5/ Farkas Katalin: Norvégia, Közgazdasági Szemle, 1983. jun.
- /6/ Theiss Ede: A demográfia és a jogtudomány, Jogtudományi Közlöny, 1955. 1-13. o.
- /7/ Közgazdasági Szemle, 1982. ápr. 476 o.
- /8/ A szocializmus és népjólét /tanulmánygyűjtemény./
Kossuth Könyvkiadó, 1974. 44 o.
- /9/ J. Schid - R.Bolz: Die Bevölkerungspolitik der Tschechoslowakei = Zeitwirtschaft für Bevölkerungswissenschaft, 1/80. Demographie
- /10/ The cost of social security, International Labour Review 65 /6/ June 1952, 726-791. o.
- /11/ Kozma Ferenc: Az emberi tényező a gazdasági fejlődésben
Kossuth K. 1981. 349 o.
- /12/ "Az egészségügyi szolgáltatások ingyenes juttatása anyagilag nem fedezett és nem is fedezhető igényeket támaszt, szinte mesterségesen fenntartott hiányállapotokat teremt."
/Levendel László: A népegészségügyi reformról, Valóság, 1982. 5. 70 o./
- /13/ Lukovin I.: Nekotorie problemü voszproizvodsztna i ispol'zovania trudovogo potenciala = Szocialiszticeszkij Trud. 1981. 8. sz. 101-110. o.

- /14/ Halmos Béla: A lakásállomány férőhelyszám szerinti összetételének népesedési hatásai. Demográfia, 1968. 380-415. o.
- /15/ Szõnyi Imre: A falusi életkörülményeket befolyásoló néhány tényező és hatásuk. Budapest, 1971. Agrárgazdasági Kutató Intézet
- /16/ 1980-tól 8 000 levát. /Ilonowszki Zsivot, 1980. 26. sz./
- /17/ Kósa I.: Bytová politika a jéji vysledky, = Plánované Hospodáretvi, 1977. i. sz. 8-16. o.
- /18/ Pokorný M.: Nová právní predpisy o vystavbe rodinných domku v NDR = Investicni Vystavba, 1980. 4. sz. 142-144. o.
- /19/ Potsnovleniya KPSS i Sovyetskogo Pravitelstva ob Okhranye Zdorovya Naroda, ad. P.I.Kalyu és N.N.Morozov /Moszkva: Medgiz, 1958. 323-324.o./
- /20/ A gyermekgondozási segély igénybevétele és hatásai /1967-180/. Társadalomstatistikai Közlemények KSH. 1981. 80 o.
- /21/ 1980. évi népszámlálás
32. Termékenységi adatok, KSH. 1982. 60-61. és 257. o.
- /22/ Pl. B.C. Urlanis: Voproszi Ekonomiki, 1972. 3. 151 o.
- /23/ V.P. Piszkunov - V.S.Sztyesenko: K zsoreticseszkomu obocnavaniju demograficseszkej politiki razvitogo szocialiszticsekogo obszcsesztva, Demograficseszkie Tyetredi 6-8. Kiev, 1972. 87-110.o.
- /24/ Ugy vélem e tekintetben is megfontolandók Császi Lajosnak a Valóság 1982. 5. számában írt következő sorai: "Nem tudatosult eléggé, hogy az eredendően különböző érdekek felszínre hozatala és magyarázata fontosabb lehet, mint egybeesésük ideológiai szükségességének nyomtatékosítása, hiszen utóbbi esetben csak az apológia és az utópia között lehet választani."
- /25/ Molnérné Venyige Julia - Orolin Zsuzsa: A gyermeknevelés családi terhei
Statistikai Szemle, 1977. dec. 1266-1273. o.

- /26/ Dr. Lengyel László - Valkovics Emil: Mennyit termel és fogyaszt az ember élete folyamán? Statisztikai Szemle, 1965. 11. 1085-1103.o.
- /27/ A.J.Kvasa: O nyekotorih insztrumentah demogravicseszkoj polityiki Izucs. Vizspr. Naszel. 72 o.
- /28/ B.C. Urlanis: Voproszi Ekonomiki, 1970. 5. 109-119.o.
- /29/ Za po-natatösen vözhod na ikonomikata i povisavane na zsziznenoto ravnistе = Ikonomiczeszki Zsivot, 1979. 46. sz.
- /30/ Zákon zedne 14. prosince 1972. ol zvysemi pridavku na deti a vychovného. = Sbirka zákonu, 1972. 29. sz. dec. 15. p. 578-579.
- /31/ Uj Szó 1980. II. 15.
- /32/ Co nowego obowiszaje od 1 stycznia 1981. r. Trybuna Ludu, 1981. jan. 1. 1. o.
- /33/ Miltényi Károly: Népesedéspolitikánk néhány kérdése. Demográfia, 1958. 1. 7-27. o.
- /34/ Acsádi György: Népesedéspolitikai kérdések a szocialista országok európai régiójában Demográfia, 1969. 464-479. o.
- /35/ Törvény a mezőgazdaság ... Előre, 1977. május 18. 3. o.
- /36/ Előre, 1979. márc. 4.
- /37/ Dr. Klinger András: Népesedés - a népesedéspolitika és eszközei Társadalmi Szemle, 1981. márc. 20-32. o.
- /38/ Huszár István: Ifjúság és társadalom Látóhatár, 1982. nov. 107-117. o.
- /39/ Vértés Csaba: Gyermek a családban Figyelő, 1983. jun. 30. 6 o.
- /40/ I. Stefanov - V.N. Naumov: Bulgária, In: Population Policy in Developed Countries. Eod by B. Berelson. McGraw-Hill Book Company N.Y. 1974. 149-171. o.

- /41/ Havlik, J. és munkatársai: Prehled demografickeho vinoje o populacni politiky ervopskych sociylistickych státu. Zpravy Státni Populocni Komise, 6. Praha, 1966. 40. o.
- /42/ P. Muresan - L.M.Copil: Romania, In: Population Policy .. 355-384. o.
- /43/ Béke és Szocializmus, 1979. márc.
- /44/ URSS: L'évolution de la securité sociale = en 1973. Revue Internationale du Travail, 109. k. 4. sz. 1974. p. 416-419
- /45/ A.J. Kvasa: "A népesedéspolitika néhány eszköze". A népesség-reprodukció tanulmányozása c. gyűjteményben. Nauka 1968. 73-74. o. /oroszul/.
- /46/ Ju. Bsiljanszkij: Politiko-ekonomicseszkie problemii narodonaszelenija pri szocializme, Voprosy ekonomiki 1972. 10. sz. 66-76. o.
- /47/ Radzinski, T.: Co przynosi projekt zmian w kodeksie Pracy? Trybuna Ludu, 1981. ápr. 15. 3. o.
- /48/ Világgazdaság, 1982. okt. 30.
- /49/ Párkányi Mária: Életmód, családtervezés: mit lehet tenni? Magyar Tudomány, 1980. 10. 728-736. o.
- /50/ Egy tanulmányban kimutatták, hogy olyan esetben, amikor egy anyának 4 gyermeke van és 1 000 koronát keres havonta, a gyermekek bölcsődei és óvodai költségei meghaladják azt az értéket, amelyet termel. /V. Cáp - S. Peltrámová: Problémy efektivnosti zarázování žen z domácnosti do pracovnko procesu, Politická ekonomie, May 1965. 413 o."/

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány /1982-1985/.
A KSH népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei /1982-1990/.
2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. A sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota /Előzetes tájékoztató/.
4. A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése
/Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának/.
5. A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségeiről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban /1872-1873/.
10. A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78. évben élveszületett újszülöttek adatai alapján.

13. Fiatalkori terhések társadalmi, demográfiai vizsgálata.